PREPORUKE

KREATORIMA OBRAZOVNIH POLITIKA

Podsticanje demokratske kulture u školama u Srbiji

Horizontal Facility for Western Balkans and Turkey

Funded by the European Union and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented by the Council of Europe

Dr Bojka Đukanović, decembar 2018.

© 2018 Savet Evrope. Sva prava zadržana. Licencirano Evropskoj uniji pod uslovima. Nijedan deo ove publikacije ne sme biti preveden, reprodukovan ili prenet, ni u jednom vidu i ni na koji način, elektronskim (CD, internet itd.) ili mehaničkim putem, uključujući fotokopiranje, snimanje ili neki drugi vid skladištenja informacija ili njihovog smeštanja u sisteme za dalje preuzimanje, bez prethodne pismene dozvole Direktorata za komunikacije (F-67075 Strasbourg Cedex ili publishing@coe.int).

SKRAĆENICE

AP – Akcioni plan

KDK/CDC – Kompetencije za demokratsku kulturu/ Competences for Democratic Culture

EPAN – Education Policy Advisers Network/Mreža savetnika za obrazovnu politiku

EU – Evropska unija

IKT – Informaciono komunikacione tehnologije

IOP – Individualni obrazovni plan

MPNTR – Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

MRO – Međunarodna organizacija rada

PPP – Pripremni predškolski program

RS – Republika Srbija

SE – Savet Evrope

SB UN – Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija

SROS – Strategija razvoja obrazovanja

UN – Ujedinjene nacije

ZOSOV – Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja

SADRŽAJ

SAŽETAK 4

UVOD 6

PREGLED LEGISLATIVE I PRAKSE U OBLASTI OBRAZOVANJA ZA DEMOKRATSKU KULTURU U REPUBLICI SRBIJI 8

1 PREGLED LEGISLATIVE U OBLASTI OBRAZOVANJA 8

1.1 STRATEGIJA RAZVOJA OBRAZOVANJA 2020 11

1.2. OBRAZOVANJE NACIONALNIH MANJINA 12

1.3 RAZVOJ SISTEMA OSIGURANJA KVALITETA OBRAZOVANJA 15

2 DEMOKRATSKA KULTURA U OBRAZOVANJU U SRBIJI 16

2.1 KOMPETENCIJE ZA DEMOKRATSKU KULTURU 19

2.2 PROGRAMI NASTAVE I UČENJA I DEMOKRATSKA KULTURA 20

2.3 OPŠTE KOMPETENCIJE I NJIHOV DOPRINOS RAZVOJU DEMOKRATSKE KULTURE I OBRAZOVANJA U REPUBLICI SRBIJI 20

3 PODSTICANJE DEMOKRATSKE KULTURE U ŠKOLAMA 22

4 IMPLEMENTACIJA PROJEKTA „PODSTICANJE DEMOKRATSKE KULTURE U ŠKOLAMA” 23

4.1 ORGANIZOVANJE PROJEKTA 23

4.2 ŠKOLE UČESNICE U PROJEKTU 24

4.3 ODABRANE KOMPETENCIJE I AKTIVNOSTI NA NJIHOVOM PODSTICANJU 25

4.4 NAUČENE LEKCIJE: IMPLEMENTACIJA PROJEKTA VIĐENA OČIMA NASTAVNIKA, UČESNIKA U PROJEKTU 32

4.5 OSVRT NA OSTVARENO I PREPORUKE UČESNIKA 41

5 KA ODRŽIVOSTI: PREPORUKE 42

6 SMERNICE ZA PODSTICANJE RAZVOJA DEMOKRATSKE KULTURE U OBRAZOVANJU 44

6.1 ZAKLJUČCI 44

6.2 PREPORUKE 47

7 IZVORI/ LITERATURA 51

8 ANEKSI 53

8.1 ANEKS I - PRIMERI DOBRE PRAKSE 53
8.2 ANEKS II 61
8.3 ANEKS III 63

SAŽETAK

Izveštaj o Podsticanju demokratske kulture u školama u Srbiji sadrži uvid u obrazovni pravni okvir čiji zakoni i podzakonska akta omogućavaju razvijanje demokratske kulture kroz obrazovni sistem i detaljan prikaz aktivnosti na implementaciji projekta „Podsticanje demokratske kulture u školama u Srbiji" pokrenutog kroz Zajednički program Evropske unije i Saveta Evrope „*Horizontal Facility*" za Zapadni Balkan i Tursku.

Zakonima u oblasti obrazovanja, podzakonskim aktima, te raznim odredbama i propisima Republika Srbija u potpunosti je omogućila zaštitu i ostvarivanje svih prava deteta. Od ratifikacije Konvencije o pravima deteta Ujedinjenih nacija (1990), Zakona o zabrani diskriminacije (2009), Povelje Saveta Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava (2010), Strategije razvoja obrazovanja 2020 (2012), do potvrđivanja brojnih multilateralnih ugovora koji se odnose na ljudska prava, prihvataju se i uvode sve mere za zastitu ljudskih prava, prava dece, kao i mere za unapređenja i demokratizaciju školskog sistema. Ustav Republike Srbije obavezuje Srbiju u članu 71. da svako ima pravo na obrazovanje ...da su osnovni principi i instrumenti Zakona o osnovama sistema obrazovanja „uvođenje i afirmacija inkluzivnog pristupa, jednake mogućnosti za svu decu, anti-diskriminacija, anti-segregacija, tolerancija i interes deteta." Obrazovni sistem mora osigurati jednakost i dostupnost obrazovanja i vaspitanja bez diskriminacije i segregacije na osnovu polne, socijalne, kulturne, etničke, verske ili druge pozadine, mesta prebivališta ili porekla, finansijskog statusa ili zdravlja, razvojnih oštećenja ili invaliditeta.

Pored obaveze uključivanja sve dece, obrazovni sistem u Srbiji karakteriše i individualni pristup, IOP, uravnoteženo obrazovanje prilagođeno uzrastu i specifičnim potrebama

deteta/ učenika/ odraslih, inkluzija, pedagoški asistenti, učešće roditelja i saradnja sa lokalnom zajednicom.

Izazovi sa kojima se obrazovanje suočava u savremenim, globalnim društvenim prilikama aktuelizovali su i potrebu za temeljnijim zasnivanjem obrazovanja na demokratskim principima i jačanjem kompetencija za demokratsku kulturu. U skladu sa tim izazovima, i u skladu sa svojom misijom, Savet Evrope razvio je koncept neobavezujućih smernica i preporuka kroz projekat „Podsticanje demokratske kulture u školama". Svrha ove intervencije jeste da se razvoj kompetencija za demokratsku kulturu i mere koje imaju za cilj promovisanje tolerancije i međuetničkog dijaloga kao osnovnih inkluzivnih obrazovnih principa uključe u razvojne planove škola. U fazi pilotiranja Projekta uključeno je dvadeset škola iz svih krajeva Srbije. Koristeći Model kompetencija za demokratsku kulturu (CDC), razvijen od strane sektora za obrazovanje Saveta Evrope, timovi odabranih škola sastavljeni od nastavnika, pedagoga, psihologa, direktora, razvijali su primere dobre prakse i pilotirali ih kroz nastavu i vannastavne aktivnosti, uključujući i širu lokalnu zajednicu.
Kroz okvir od dvadeset kompetencija iz grupe vrednosti, grupe stavova, grupe veština i grupe znanja i kritičkog razumevanja, škole su organizovale neverovatno veliki broj najraznovrsnijih aktivnosti, sa pedagoškim pristupima primerenim za razvoj kompetencija za demokratsku kulturu i stvaranje prijatnijeg, zanimljivijeg i bezbednijeg školskog ambijenta, osnažujući istovremeno svoje kapacitete za otklanjanje nasilnih, diskriminatornih i antidemokratskih struktura u školi i školskom okruženju.

Proces implementacije Projekta opisan je u ovom izveštaju. Na osnovu uvida u obrazovnu legislativu Republike Srbije, akcione planove pilot škola, upitnike za učesnike na implementaciji Projekta i rukovodioce u obrazovanju, intervjua sa timovima pilot škola i kreatorima obrazovnih politika, i publikacija i preporuka Saveta Evrope, sačinjene su i preporuke kako da se stečeno iskustvo učini održivim i kakve se mere mogu preduzeti da se ishodi Projekta ugrade u školske kurikulume i postanu deo opštih smernica obrazovne politike u Republici Srbiji.

UVOD

„Podsticanje demokratske kulture u školama“ aktivnost je pokrenuta u okviru Programa Evropske unije i Saveta Evrope pod nazivom „*Horizontal Facility* za Zapadni Balkan i Tursku“, a koju sprovodi Odeljenje za obrazovanje Saveta Evrope u saradnji sa Kancelarijom Saveta Evrope u Beogradu.

Projekat se sprovodi u saradnji sa Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i obuhvata širu grupu relevantnih učesnika, uključujući i Zavod za unapređivanja obrazovanja i vaspitanja, institute za obrazovnu politiku i istraživačke institute, izabrane pilot škole, lokalne zajednice, medije, nevladine organizacije, stručnjake i druge međunarodne organizacije/donatore u Srbiji.

Opšti cilj projekta jeste da se poboljša kvalitet obrazovanja putem podsticanja demokratske kulture u formalnom sistemu obrazovanja, kroz primenu anti-diskriminatorskih pristupa koji se zasnivaju na standardima i praksama Saveta Evrope. Specifični ciljevi su (i) poboljšanje znanja i svesti o konceptu, politici, praksi i koristi od inkluzivnog obrazovanja i demokratske kulture u školama kod nastavnika, osoblja, učenika i lokalnih zajednica i (ii) unapređenje kapaciteta pilot škola za uklanjanje predrasuda i diskriminatorskih pristupa ugroženim grupama, te rešavanje slučajeva nasilja.

Izveštaj koji sledi uključuje Pregled legislative i prakse u oblasti obrazovanja za demokratsku kulturu u Republici Srbiji, prikaz implementacije Projekta i iskustva pilot škola, zaključke i predlog smernica kako da se iskustva pilot škola pretoče u obrazovnu politiku, i nekoliko primera dobre prakse – aktivnosti realizovanih u okviru Projekta (Aneks I).
Zaključci i preporuke u Izveštaju nastali su na osnovu uvida u obrazovnu legislativu Republike Srbije, potom na osnovu iskustva, zaključaka i preporuka učesnika u implementaciji projekta „Podsticanje demokratske kulture u školama” dobijenih kroz njihove akcione planove i upitnike (Aneksi II i III), kroz intervjue sa timovima pilot škola i rukovodiocima u obrazovanju, i na osnovu projektnih publikacija Saveta Evrope *Competences for Democratic Culture*, volume I, i *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, volumes II i III.

Kod prikupljanja podataka, obrade i interpretacije korišćena je deskriptivna metoda, sa radom na dokumentaciji (pregled zvaničnih dokumenata), intervjuima i anketiranjem kao tehnikama istraživanja. U anketi su učestvovali svi timovi pilot škola i jedan broj rukovodilaca u obrazovanju i donosioca obrazovnih politka. Intervjui su vođeni sa predstavnicima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja i Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja; sa timovima srednje škole „Miloje Vasić“ Veliko Gradište, osnovne škole „Veljko Dugošević“ iz Turije, Ugostiteljsko turističke škole iz Beograda, osnovne škole „Matko Vuković“ iz Subotice i osnovne škole „Jovan Jovanović Zmaj“ iz Đurđeva.

Citati koji su navedeni u ovom Izveštaju, a koji nisu autorizovani, preuzeti su iz odgovora na upitnike.

PREGLED LEGISLATIVE I PRAKSE U OBLASTI OBRAZOVANJA ZA DEMOKRATSKU KULTURU U REPUBLICI SRBIJI

1 PREGLED LEGISLATIVE U OBLASTI OBRAZOVANjA

Republika Srbija se ratifikacijom Konvencije o pravima deteta Ujedinjenih nacija[1] obavezala da obezbedi ostvarivanje svih prava deteta, a naročito prava na obrazovanje, dok Ustav RS obavezuje Srbiju u članu 71. da svako ima pravo na obrazovanje[2] koje je besplatno i obavezno u osnovnoj školi, dok je srednje besplatno. Svi građani imaju pod jednakim uslovima pravo pristupa visokoškolskom obrazovanju. Osnovni principi i instrumenti Zakona o osnovama sistema obrazovanja (Službeni glasnik RS, br. 88/2017) su: uvođenje i afirmacija inkluzivnog pristupa, jednake mogućnosti za svu decu, anti-diskriminacija, anti-segregacija, tolerancija i interes deteta.

Karakteristike obrazovnog sistema u Srbiji su upis i uključivanje sve dece, individualni pristup, uravnoteženo obrazovanje prilagođeno uzrastu i specifičnim potrebama deteta / učenika / odraslih, inkluzija, asistenti nastavnika, učešće roditelja i saradnja sa lokalnom zajednicom. Obrazovni sistem mora osigurati jednakost i dostupnost obrazovanja i vaspitanja bez diskriminacije i segregacije na osnovu polne, socijalne, kulturne, etničke, verske ili druge pozadine, mesta prebivališta ili porekla, finansijskog statusa ili zdravlja, razvojnih oštećenja ili invaliditeta.

Republika Srbija je u protekloj deceniji ratifikovala više multilateralnih ugovora koji se odnose na ljudska prava: Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom i Opcioni protokol [3], Međunarodnu konvenciju o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka[4], Konvenciju MOR broj 183 o zaštiti materinstva[5], Revidiranu Evropsku socijalnu povelju[6], Konvenciju SE o borbi protiv trgovine ljudima[7], Konvenciju SE o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog

[1] "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", broj 15/90 i "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 4/96 i 2/97

[2] Pravo na obrazovanje i vaspitanje podrazumeva da svako lice ima pravo na obrazovanje i vaspitanje. Građani Republike Srbije jednaki su u ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje, bez obzira na pol, rasu, nacionalnu, versku i jezičku pripadnost, socijalno i kulturno poreklo, imovno stanje, uzrast, fizičku i psihičku konstituciju, smetnje u razvoju i invaliditet, političko opredeljenje ili drugu ličnu osobinu.

[3] „Službeni glasnik RS”-Međunarodni ugovori, broj 42/09

[4] „Službeni glasnik RS”-Međunarodni ugovori, broj 1/11

[5] „Službeni glasnik RS” - Međunarodni ugovori, broj 1/10

„Službeni glasnik RS”, broj 42/09

[7] „Službeni glasnik RS”, broj 19/09

zlostavljanja[8], Okvirnu konvenciju SE o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo[9], Konvenciju o visokotehnološkom kriminalu[10], Konvenciju o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa[11], Evropsku konvenciju o nezastarevanju krivičnih dela protiv čovečnosti i ratnih zločina[12], Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primene biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini[13], Konvenciju o smanjenju lica bez državljanstva[14].

Zakon o zabrani diskriminacije[15] donet je 26. marta 2009. godine. Zakonom je propisana opšta zabrana diskriminacije[16], oblici i slučajevi diskriminacije[17], kao i postupci zaštite od diskriminacije i uspostavljen Poverenik za zaštitu ravnopravnosti kao samostalan državni organ, nezavisan u obavljanju poslova utvrđenih tim zakonom.

U proteklom periodu usvojene su: Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (2009), Strategija bezbednosti i zdravlja na radu u Republici Srbiji za period od 2009. do 2012. godine (2009), Strategija za borbu protiv droga za period od 2009. do 2013. godine (2009), Strategija za upravljanje migracijama (2009), Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 SB UN – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji od 2010. do 2015. godine (2010), Strategija zaštite podataka o ličnosti (2010), Strategija za unapređenje položaja Roma u RS (2010), Strategija razvoja sistema besplatne pravne pomoći u Republici Srbiji (2010), Nacionalni akcioni plan za borbu protiv trgovine ljudima za period od 2009. do 2011. godine (2010), **Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2010. do 2012**.

[8] „Službeni glasnik RS" - Međunarodni ugovori , broj 1/10
[9] „Službeni glasnik RS" - Međunarodni ugovori , broj 1/10
[10] „Službeni glasnik RS" - Međunarodni ugovori, broj 19/2009
[11] „Službeni glasnik RS" - Međunarodni ugovori , broj 1/10
[12] „Službeni glasnik RS" - Međunarodni ugovori, broj 13/10
[13] „Službeni glasnik RS" - Međunarodni ugovori, broj 12/10
[14] „Službeni glasnik RS" - Međunarodni ugovori , broj 8/2011
[15] „Službeni glasnik RS", broj 22/09
[16] Zabrana diskriminacije definisana je tako da u „ustanovi su zabranjene aktivnosti kojima se ugrožavaju, omalovažavaju, diskriminišu ili izdvajaju lica, odnosno grupe lica, po osnovu: rasne, nacionalne, etničke, jezičke, verske ili polne pripadnosti, fizičkih i psihičkih svojstava, smetnji u razvoju i invaliditeta, zdravstvenog stanja, uzrasta, socijalnog i kulturnog porekla, imovnog stanja, odnosno političkog opredeljenja i podsticanje ili nesprečavanje takvih aktivnosti, kao i po drugim osnovima utvrđenim zakonom kojim se propisuje zabrana diskriminacije.

[17] Pod diskriminacijom lica ili grupe lica smatra se svako neposredno ili posredno, na otvoren ili prikriven način, isključivanje ili ograničavanje prava i sloboda, nejednako postupanje ili propuštanje činjenja, odnosno neopravdano pravljenje razlika povlađivanjem ili davanjem prvenstva. Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere uvedene radi postizanja pune ravnopravnosti, zaštite i napretka lica, odnosno grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju.

godine (2010), Strategija za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u periodu od 2010. do 2015. godine (2010), Strategija zaštite podataka o ličnosti (2010), Strategija razvoja sistema javnog informisanja u Republici Srbiji do 2016. godine (2011), Nacionalna strategija zapošljavanja za period od 2011. do 2020. godine (2011), Nacionalna strategija za rešavanje pitanja izbeglica i interno raseljenih lica za period od 2011. do 2014. godine (2011), Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima i Akcioni plani za njeno sprovođenje u periodu od 2010. do 2015. godine (2011), Nacionalna strategija socijalnog stanovanja (2011).

Budući da je Republika Srbija 26. marta 2009. godine usvojila ***Zakon o zabrani diskriminacije***, a 31. avgusta 2009. godine **Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina** i ***Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina***, obezbeđen je ključni zakonodavni okvir za unapređenje zaštite prava nacionalnih manjina i svojevrsnu promociju nacionalnih obeležja, kao što su jezik, tradicija i kultura. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije sprovodi međunarodne i nacionalne projekte i programe, koji se odnose na borbu protiv rasizma i diskriminacije, namenjene učenicima, prosvetnim radnicima, lokalnim zajednicama, i/ili drugim resornim ministarstvima, radi stvaranja sigurnijeg i podsticajnijeg okruženja za svu decu i upoznavanja većinskog stanovništva sa problemima sa kojima se oni suočavaju.

U oblasti sprečavanja nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i diskriminacije, usvojeni su sledeći podzakonski akti:

- Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja [18]
- Pravilnik o Protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje[19]
- Pravilnik o postupanju ustanove u slučaju sumnje ili utvrđenog diskriminatornog ponašanja i vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti.[20]

[18] "Službeni glasnik RS", broj 22/16
[19] "Službeni glasnik RS", broj 30/10
[20] "Službeni glasnik RS", broj 65/18

1.1 STRATEGIJA RAZVOJA OBRAZOVANJA 2020[21]

Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine ima dve osnovne uloge:

1) **da bude integralni okvir (osnova) za oblikovanje ključnih zakonskih, podzakonskih i drugih regulatornih akata i instrumenata funkcionisanja i razvoja obrazovanja u Srbiji i**
2) **da bude osnovni strateški instrument kojim se sistem obrazovanja u Srbiji efikasno i prihvatljivo prevodi iz postojećeg u željeno i ostvarivo stanje do 2020. godine.**

U skladu sa Strategijom i zakonima iz oblasti obrazovanja definisani su glavni principi i alati za dostizanje pravednog obrazovanja: **uvođenje i afirmacija inkluzivnog pristupa**, jednake mogućnosti za svu decu, antidiskriminacija, desegregacija, tolerancija, najbolji interes deteta, upis sve dece, individualni pristup i individualni obrazovni plan (IOP), usklađeni standardi, inkluzivni timovi u školama, pedagoški asistenti, uključivanje roditelja, saradnja sa lokalnom zajednicom. Sistem obrazovanja mora da osigura za svu decu, studente i odrasla lica jednaka prava u pristupu obrazovanju bez diskriminacije na osnovu pola, društvenog statusa, kulturalne tj. etničke pripadnosti, religijskih razlika, mesta stanovanja, finansijskih i zdravstvenih uslova, invaliditeta, tj. teškoća u fizičkom i mentalnom razvoju.

Lica sa smetnjama u razvoju i sa invaliditetom imaju pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava njihove obrazovne i vaspitne potrebe u redovnom sistemu obrazovanja i vaspitanja, u redovnom sistemu uz pojedinačnu, odnosno grupnu dodatnu podršku ili u posebnoj predškolskoj grupi ili školi, u skladu sa ovim i posebnim zakonom.

U Zakonu o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja definisano je da se **dete sa smetnjama u razvoju i sa invaliditetom obrazuje u osnovnoj školi sa svom decom.** Kada je to u najboljem interesu deteta, on/ona **može da se upiše u školu za specijalno obrazovanje** u skladu sa Zakonom. Dete sa dete sa smetnjama u razvoju i sa invaliditetom ima pravo na IOP (individualni obrazovni plan) koji priprema inkluzivni tim škole u saradnji sa roditeljem deteta, a dete sa smetnjama u razvoju i sa invaliditetom ima pravo i na besplatan prevoz bez obzira na udaljenost između mesta prebivališta i škole.

[21] http://www.mpn.gov.rs/strategije-2020/

Obavezan pripremni predškolski program / PPP predstavlja **z**načajnu meru koja omogućava kvalitetnu pripremu za dalje školovanje uključivanjem sve dece u pripremni predškolski program, čime se utiče na kvalitetno predškolsko vaspitanje i obrazovanje, putem sticanja raznovrsnih iskustava i prilika za igru, učenje i učešće u zajedničkim aktivnostima, lakši prelaz deteta u sledeći nivo obrazovanja i ostvarivanje kontinuiteta u vaspitno-obrazovnom procesu. Pohađanje PPP besplatno je za svu decu i finansirano je iz budžeta države. **Upis u prvi razred sve stasale dece** podrazumeva da se upisuje svako dete koje pre početka školske godine ima između 6,5 i 7,5 godina. Dete starije od 7,5 godina može da se upiše u prvi ili odgovarajući razred na osnovu prethodne provere znanja, ako zbog bolesti ili drugih razloga nije bilo upisano na vreme u prvi razred. Umesto provere gotovosti za polazak u školu, **testiranje** se vrši tek nakon upisa deteta u školu na maternjem jeziku deteta, što znači da, u slučaju da dete ne govori srpski jezik (ili ga slabije govori), tokom testiranja sa detetom može da bude prisutna osoba (prevodilac, pedagoški asistent, predstavnik nevladine organizacije, roditelj...). Testiranje dece sa motoričkim i čulnim smetnjama vrši se uz primenu oblika ispitivanja na koje dete može optimalno da odgovori.

1.2. Obrazovanje nacionalnih manjina

Vlada Republike Srbije usvojila je **Strategiju za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine**.[22] Strategijom je određeno da će njena primena biti obezbeđena usvajanjem i sprovođenjem **dvogodišnjih akcionih planova**. Za ostvarenje ciljeva Strategije usvojen je Akcioni plan za primenu Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine – za period od 2016. do 2018. Godine. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja aktivno radi na unapređivanju pristupa i kvaliteta obrazovanja za romsku decu. Imajući u vidu činjenicu da je upravo obrazovanje ključna karika koja donosi održivu socijalnu inkluziju i prekida krug siromaštava, Ministarstvo ulaže dodatne napore kroz niz mera i aktivnosti kojima je cilj razvoj romske zajednice, a time i društva u celini. Društvene i lične dobiti od obrazovanja su velike, te su olakšane procedure za upis u osnovnu školu sa ciljem povećanja obuhvata romskih učenika osnovnim obrazovanjem. Deca iz osetljivih grupa mogu da se **upišu u školu i bez dokaza o prebivalištu roditelja i potrebne dokumentacije. Ispitivanje deteta se vrši tek po upisu deteta u školu i moguće je i na**

[22] „Službeni glasnik RS", broj 26/2016)

romskom jeziku. Dodatno, tokom osnovnog obrazovanja donose se mere podrške, ukoliko je to potrebno, kroz izradu individualnog obrazovnog plana, a uključuju se i ostale institucije, npr. centar za socijalni rad i zdravstvene ustanove. **Stipendije, krediti, smeštaj i ishrana** kao mere podrške sistemski se realizuju u kontinuitetu, a od ukupnog broja stipendija i kredita koje dodeljuje, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja izdvaja do 10% za studente i do 10% za učenike iz osetljivih društvenih grupa. U slučaju studenata u te mere ubrajaju se i mere oslobađanja od školarine, kao i mere na osnovu kojih studentski centri u okviru svojih smeštajnih kapaciteta namenski treba da opredele do 10%. Jedan od rezultata stipendiranja srednjoškolaca je smanjivanje osipanja učenika, od preko 7% na 3%, a značajno je povećan školski uspeh učenika stipendista, posebno devojčica. **Od sistemskog uvođenja afirmativnih mera** upisa u srednje škole (od školske 2005/06. godine) **upisano je 6104 đaka** (od toga 55% devojčica). MPNTR kroz rad školskih uprava prikuplja podatke o efektima ovih mera. Više od 65% upisanih putem afirmativne mere, a koji su korisnici stipendija i imaju mentorsku podršku završavaju srednjoškolsko obrazovanje. **Praćenjem primene Programa afirmativne mere za upis učenika romske nacionalnosti pod povoljnijim uslovima u srednje škole utvrđeno je da je u školskoj 2017/18. godini kroz ovaj program upisano 1969 učenika romske nacionalnosti.**

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, u članu 5 - **Upotreba jezika**[23], **propisuje da se obrazovno-vaspitni rad ostvaruje na srpskom jeziku i ćiriličnom pismu, dok se za pripadnike nacionalne manjine obrazovno-vaspitni rad ostvaruje na jeziku, odnosno govoru i pismu nacionalne manjine, uz mogućnost da se obrazovno-vaspitni rad izvodi i dvojezično na jeziku i pismu nacionalne manjine i na srpskom jeziku, a u skladu sa posebnim zakonom**. U delu ZOSOVa koji se bavi ciljevima obrazovanja i vaspitanja, **član 8,** ističe se i „razvoj i poštovanje rasne, nacionalne, kulturne, jezičke, verske, rodne, polne i uzrasne ravnopravnosti, tolerancije i uvažavanje različitosti, razvijanje ličnog i nacionalnog identiteta, razvijanje svesti i osećanja pripadnosti Republici Srbiji, poštovanje i negovanje srpskog jezika i maternjeg jezika, tradicije i kulture srpskog naroda i nacionalnih manjina, razvijanje interkulturalnosti, poštovanje i očuvanje nacionalne i svetske kulturne baštine“. Kad je reč o mreži javnih ustanova, ZOSOV u **članu 104** propisuje da se u jedinici lokalne samouprave u kojoj je u službenoj upotrebi i jezik i pismo nacionalne manjine, odnosno u

[23] "Službeni glasnik RS", br. 88/2017, 27/18 (I) – drugi zakon i 27/18 (II) –drugi zakon) , član 5

kojoj se obrazovno-vaspitni rad izvodi na jeziku i pismu nacionalne manjine, **akt o mreži javnih predškolskih ustanova i javnih osnovnih škola** donosi .. uz prethodno pribavljeno mišljenje nacionalnog saveta nacionalne manjine čiji je jezik i pismo u službenoj upotrebi u jedinici lokalne samouprave, odnosno čiji se jezik i pismo koristi u obrazovno-vaspitnom radu.

Na teritoriji Republike Srbije nastava se odvija u 1302 osnovne škole, 61 osnovnoj i srednjoj muzičkoj i baletskoj školi, 48 škola za obrazovanje odraslih, 44 osnovne specijalne škole, u 23 srednje specijalne škole i z 573 srednje škole, sa ukupno 847719 učenika. Na svom maternjem jeziku obrazovanje pohađaju pripadnici i pripadnice **8 nacionalnih manjina: albanske, bugarske, bošnjačke, mađarske, rumunske, rusinske, slovačke i hrvatske nacionalne manjine.** Tokom školske 2016/17. godine osnovne i srednje škole pohađalo je 44481 učenika (5,06%) na svom maternjem jeziku, a 2017/18. školske godine osnovne i srednje škole pohađa ukupno 44633 učenika u 2487 nekombinovanih odeljenja i 239 kombinovanih odeljenja, što čini 5,27% od ukupnog broja učenika osnovnih i srednjih škola u Republici Srbiji. U školskoj 2017/18. godini beleži se blagi porast učenika koji svoje celokupno obrazovanje pohađaju na svom maternjem jeziku.

1.2.1 Zakon o udžbenicima

Zakon o udžbenicima[24] u članu 3, *Udžbenik na jeziku i pismu nacionalne manjine,* ove udžbenike bliže definiše**:** Udžbenikom na jeziku i pismu nacionalne manjine smatra se:

1. udžbenik na jeziku i pismu nacionalne manjine koji je izdat na teritoriji Republike Srbije;
2. udžbenik na jeziku i pismu nacionalne manjine koji je prevod udžbenika odobrenog na srpskom jeziku;
3. dodatak uz udžbenik koji se koristi za realizaciju prilagođenog dela programa nastave i učenja za predmete od značaja za nacionalnu manjinu;
4. udžbenik na jeziku i pismu nacionalne manjine izdat u stranoj državi, koji je odobren u skladu sa ovim zakonom.

[24] „Službeni glasnik RS“, br. 27/2018, član 3

Udžbenici na jezicima nacionalnih manjina objavljuju se u Katalogu udžbenika za osnovnu školu, a na spisku odobrenih za školsku 2016/17, 2017/18, 2018/19 godinu[25], dostupno je ukupno 1521 udžbenika na jezicima nacionalnih manjina za predškolsko, osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje. U maju 2018. godine objavljena je Dopuna kataloga udžbenika – osnovna škola – Udžbenici na jezicima nacionalnih manjina za školsku 2018/2019. godinu.[26] Na sajtu http://www.mpn.gov.rs/udzbenici/ nalaze se dodatna 174 naslova koji su dostupni nastavnicima, roditeljima i učenicima, **od kojih je 103 naslova realizovano kroz memorandume o saradnji u oblasti štampanja nedostajućih udžbenika na jeziku i pismu nacionalne manjine, a troškove pripreme i štampe udžbenika snosio je budžet Republike Srbije. To znači da je 1695 udžbenika na jezicima nacionalnih manjina dostupno učenicima.**

1.3 Razvoj sistema osiguranja kvaliteta obrazovanja

U pogledu praćenja i vrednovanja razvoja kompetencija demokratske kulture u sistemu obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije značajnu ulogu ima proces spoljašnjeg vrednovanja kvaliteta rada škola[27] i predškolskih ustanova kao i sagledavanje dobijenih rezultata. Republika Srbija je 2011. godine uspostavila **Nacionalni okvir za vrednovanje kvaliteta rada obrazovno-vaspitnih ustanova**. Ovim okvirom predviđeno je vrednovanje 7 oblasti kvaliteta (*Planiranje i programiranje, Nastava i učenje, Obrazovna postignuća, Podrška učenicima, Etos, Resursi, Organizacija rada škole i Rukovođenje*) koje se prate i vrednuju na osnovu 29 standarda i 137 indikatora. Važno je naglasiti da se **isti okvir za vrednovanje kvaliteta rada obrazovno-vaspitnih ustanova koristi i u procesu samovrednovanja** (čiji su nosioci obrazovno-vaspitne ustanove). **Između razvoja demokratskih kompetencija i okvira vrednovanja postoji direktna veza u okviru dve oblasti kvaliteta - Podrška učenicima i Etos.** Standardi i indikatori u okviru ove dve oblasti predstavljaju veoma važne smernice prosvetnimm savetnicima, evaluatorima i zaposlenima za razvoj, praćenje i vrednovanje demokratske kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama.

Godine 2017. otpočet je proces revizije koncepta spoljašnjeg vrednovanja s ciljem njegovog daljeg unapređivanja.

[25] http://opendata.mpn.gov.rs/rezultatikompletiprint.html
[26] „Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik", broj 9/16
[27] Vidi: www.ceo.edu.rs

2 DEMOKRATSKA KULTURA U OBRAZOVANJU U SRBIJI

Proces opšte demokratizacije društva u Srbiji, u poslednjim decenijama, uslovio je potrebu za promenama i u samom sistemu školstva. Prema *Strategiji obrazovanja Republike Srbije do 2020. godine*, misija sistema obrazovanja u Srbiji u 21. veku jeste da osigura osnovni temelj života i razvoja svakog pojedinca, društva i države koji je zasnovan na znanju.

Potpunim prihvatanjem uloge koju obrazovanje mora imati u ekonomskom, kulturnom, socijalnom, političkom, demokratskom i drugom razvoju i poboljšanju strateškog, kooperativnog i konkurentnog kapaciteta i položaja Srbije u savremenom svetu, posebno u Evropskoj uniji, i na osnovu sadašnjeg stanja obrazovanja u Srbiji, **utvrđeni su sledeći ključni ciljevi dugoročnog razvoja obrazovanja**:

- Povećanje kvaliteta procesa i ishoda obrazovanja do maksimalno dostižnog;
- Povećanje obuhvata stanovništva Srbije na svim obrazovnim nivoima od predškolskog vaspitanja i obrazovanja do stvaranja uslova za celoživotno učenje;
- Dostizanje i održavanje relevantnosti obrazovanja tako što će se struktura sistema obrazovanja usaglasiti sa neposrednim i razvojnim potrebama pojedinaca, ekonomskog, kulturnog, istraživačkog, obrazovnog, javnog, administrativnog i drugih sistema;
- Povećanje efikasnosti upotrebe resursa obrazovanja.

Obrazovanje o ljudskim pravima inkorporirano je u nastavne programe kroz obavezne i izborne nastavne predmete. Kompletan programski sadržaj koji se odnosi na obazovanje za demokratiju i građansko društvo uveden u nastavni plan i program za osnovne i srednje škole u Republici Srbiji ostvaruje se kroz nastavni predmet Građansko vaspitanje. Građansko vaspitanje se izučava u osnovnoj i srednjoj školi kao jedan od dva obavezna izborna predmeta (opciono sa Verskom nastavom) i zastupljen je jednim časom sedmično.

Građansko vaspitanje uvedeno je u sistem obrazovanja 2001/2002. školske godine. U početku imalo je status fakultativnog predmeta, alternativnog predmetu Verska nastava, a mogli su ga pohađati učenici početnih razreda osnovne i srednje škole. Nakon toga, zakonskim rešenjima iz 2003, 2004. i 2009. godine i pratećim podzakonskim aktima, dobija različite statuse – izborni, obavezni izborni koji se bira za ciklus i obavezni izborni koje se bira za svaku školsku godinu. **Zastupljeno je u svim razredima od I do VIII razreda i u svim**

razredima srednjeg obrazovanja. U osnovnoj školi realizuju ga učitelji, stručni saradnici, nastavnici srpskog/maternjeg jezika, stranog jezika, geografije. U srednjoj školi realizuju ga svi nastavnici koji mogu da predaju neki predmet u srednjem obrazovanju.

Nakon dvanaest godina realizacije ovog predmeta, na sistemskom nivou identifikovana je potreba za revizijom i unapređivanjem nastavnih programa i koncipiranjem novih obuka za nastavnike. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja poverilo je ovaj zadatak Zavodu za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja.

Predmet vrednovanja bilo je:

1. Ispitati mišljenje i procene nastavnika koji ostvaruju nastavu predmeta Građansko vaspitanje o kvalitetu nastavnih programa za sve razrede osnovne i srednje škole i o potrebama za njihovim unapređivanjem.

2. Ispitati vrstu i nivo razvijenosti stručnih kapaciteta nastavnika koji ostvaruju predmet Građansko vaspitanje u osnovnoj i srednjoj školi i utvrditi njihove potrebe za daljim usavršavanjem i osiguranjem kvaliteta rada.

3. Ispitati mišljenje učenika osnovne i srednje škole koji pohađaju nastavu Građanskog vaspitanja o kvalitetu programa i kvalitetu nastave.

Zaključci evaluacije[28]:

- Postoji skoro sto procentna saglasnost ispitanika da je obrazovanje za demokratiju i građansko društvo potrebno u drugom ciklusu osnovne škole i u srednje škole.
- Oko 90% ispitanika smatra **da je predmet potrebno izučavati u svim razredima** u okviru drugog ciklusa osnovnog obrazovanja, odnosno 95% njih smatra da ovaj **predmet zaslužuje mesto u svakom razredu srednje škole.**
- **Najbolje je da Građansko vaspitanja bude poseban predmet i obavezni predmet.**
- Najveća prednost izučavanja predmeta je u tome što predstavlja dobru osnovu za odgovoran i angažovan život učenika u savremenom društvu.
- Učenici pozitivno ocenjuju nastavu iz Građanskog vaspitanja upravo jer je **drugačiji način rada**, prvenstveno diskusije i debate.

[28] Vidi: www.mpn.gov.rs

- I pored uočenih manjkavosti u radu, predmet je ispunio očekivanja blizu polovine učenika, 47% i više od polovine roditelja, 57% .
- U ovom predmetu, pored razvoja moralnog rasuđivanja samih učenika, moralno vaspitanje treba da doprinese razvoju grupe kao moralne zajednice koja se temelji na normama poverenja, učestvovanja i kolektivne odgovornosti.
- Razvoju autonomne ličnosti učenika i demokratskih odnosa u školi mogla bi da doprinese dodatna obuka nastavnika, kao i promene sistema školovanja i celokupne socijalne klime u školi.

Predmet Građansko vaspitanje ima veliki vaspitno-obrazovni potencijal, i upravo zbog toga se radi revizija nastavnih planova i programa, a **potrebna je i podrška inicijalnom obrazovanju nastavnika kroz nove module tokom univerzitetskog obrazovanja**, **kako se obuka nastavnika ne bi zasnivala na dvodnevnim kursevima**.

Demokratsko vaspitanje zahteva **integrativni pristup**, što znači da se ne ostvaruje samo putem posebnih predmeta i časova, već se prožima kroz sve školske aktivnosti i celokupnu organizaciju škole.

U skladu sa tom potrebom u 2014/15. prevedeno je na srpski jezik šest priručnika Saveta Evrope iz edicije **Živeti demokratiju** i oni se nalaze na veb sajtu MPNTR i sajtu http://www.living-democracy.rs/ kako bi bili dostupni nastavnicima, učenicima i roditeljima radi razvijanja veština, znanja kroz radionice za izgradnju demokratskih stavova i principa tolerancije. Priručnici predstavljaju jedinstven obrazovni resurs koji promoviše demokratiju i ljudska prava u školi. Kombinuje pripreme za nastavu sa idejama za delovanje u učionici.

Takođe, starim zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2009) uvedena je obaveza formiranja **učeničkih parlamenata** u sedmom i osmom razredu osnovne škole i srednjoj školi, a Zakon predviđa poštovanje principa participacije i u ostvarivanju pojedinačnih prava deteta u sistemu obrazovanja, dok je način obezbeđivanja primene ovog principa u pojedinim postupcima rešen u podzakonskim aktima.

Obrazovanje u oblasti ljudskih prava sprovodi se i u nadležnim republičkim i pokrajinskim organima i nezavisnim državnim telima za zaštitu ljudskih prava. Ti organi i tela sprovode obuku u okviru svojih redovnih i projektnih aktivnosti. **Obuku o ljudskim pravima** vrše i relevantne organizacije civilnog društva.

Na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu organizuju se **Specijalističke studije humanitarnog prava i ljudskih prava.** Specijalističke studije su namenjene zaposlenima u državnim organima i pravosuđu, kao i novinarima, zaposlenim u civilnom sektoru i međunarodnim organizacijama. Obuka se vrši i kroz seminare, konferencije i predavanja.

2.1 Kompetencije za demokratsku kulturu

Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja osnovala je Vlada Republike Srbije. Obim njegovih aktivnosti definisan je **Zakonom o osnovama sistema obrazovanja**. Opseg rada Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja uključuje praćenje, obezbeđivanje i poboljšanje kvaliteta sistema obrazovanja i njegov razvoj. Obavlja razvojne, savetodavne, istraživačke i druge stručne aktivnosti u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju. Zavod za unapređivanje obrazovanja čine tri centra[29]:

1. Centar za razvoj programa i udžbenika,
2. Centar za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih, i
3. Centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju.

Jedna od ključnih aktivnosti **Centra za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju** jeste akreditacija programa stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i školskih psihologa i pedagoga. Proces akreditacije uključuje ne samo osoblje iz Centra već i stručnjake sa univerziteta, instituta, škola i predškolskih ustanova.

Svaki program profesionalnog razvoja nastavnika, osim prioritetnih stručnih oblasti razvoja definisanih od strane **Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja** za period od tri godine, razvija jednu od četiri kompetencije nastavnika, školskih psihologa i pedagoga i vaspitača. Te kompetencije su:

- K1 - oblast stručnosti
- K2 - nastava i učenje
- K3 - podrška razvoju ličnosti učenika, i
- K4 - komunikacija i saradnja

Kompetencije K3 i K4 direktno su povezane sa temom demokratske kulture. Takođe je važno napomenuti da u postojećem Katalogu programa stručnog razvoja postoji 980 programa. Od

[29] http://zuov.gov.rs/centar-za-razvoj-programa-i-udzbenika/

tog broja, 247 programa, ili 25%, razvijaju kompetenciju K3, i 118 programa, ili 12%, razvijaju kompetenciju K4, što znači da 37% svih programa podržava razvoj demokratske kulture.

2.2 Programi nastave i učenja i demokratska kultura

Novi nastavni planovi i programi orjentisani na ishode učenja za prvi i peti razred osnovne škole i prvi razred srednje škole počeće sa primenom u školama u Republici Srbiji počevši sa školskom 2018/2019. godinom. Trenutno se odvija obuka za implementaciju novih programa i obuhvata nastavnike, školske psihologe, pedagoge i direktore škola (21500 nastavnika). Zadatak pripreme i sprovođenja obuke dodeljen je Zavodu za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

Obuka obuhvata teme kao što su: planiranje, implementacija i evaluacija nastave i učenja, opšte kompetencije u obrazovanju, projektnu nastavu i preduzetništvo.

Opšte kompetencije direktno su povezane sa demokratskom kulturom, i zasnovane su na ključnim kompetencijama.

Po preporuci **2006/962/EC Evropskog parlamenta i Saveta Evrope** od 18. decembra 2006. **o ključnim kompetencijama za celoživotno učenje**[30]**,** ključne kompetencije za celoživotno učenje su definisane kao kombinacija znanja, veština i stavova primerenih okruženju. One su posebno neophodne za lično ispunjavanje i razvoj, socijalnu inkluziju, aktivno građanstvo i zapošljavanje.

Ovaj referentni okvir posebno se odnosi na ugrožene grupe čiji obrazovni potencijal zahteva podršku. Primeri takvih grupa uključuju ljude sa niskim osnovnim veštinama, ranim napuštanjem škole, dugoročno nezaposlenim osobama, osobama s invaliditetom, migrantima itd. U ovom referentnom okviru odabrano je osam ključnih kompetencija.[31]

2.3 Opšte kompetencije i njihov doprinos razvoju demokratske kulture i obrazovanja u Republici Srbiji

Svi procesi nastave i učenja u svim nastavnim predmetima u školama treba da dovedu do razvoja opštih kompetencija. Tek tada će se postići ciljevi koje je društvo postavilo obrazovnom sistemu. Opšte kompetencije razvijaju se kroz sve nastavne predmete i svi predmeti daju svoj doprinos čak i kada direktna veza nije vidljiva na prvi pogled. One se

[30] Službeni glasnik L 394 30. 12. 2006

[31] Tih osam kompetencija su: Komunikacija na maternjem jeziku, Komunikacija na stranim jezicima, Matematička kompetencija i osnovne kompetencije u nauci i tehnologiji, Digitalna kompetencija, Naučiti kako se uči, Socijalne i građanske kompetencije, Smisao za inicijativu i preduzetništvo, Kulturna svest i izražavanje.

primenjuju u različitim situacijama i kontekstima, i kada se rešavaju različiti problemi. Neophodne su za sve učenike za njihovo lično ispunjavanje, razvoj i zapošljavanje i čine osnovu za celoživotno učenje.

U obrazovnom sistemu Republike Srbije postoji 11 opštih kompetencija i one su objavljene u Zakonu o osnovama sistema obrazovanja.[32]

Opšte kompetencije su:

1. Digitalna kompetencija
2. Estetska kompetencija
3. Naučiti kako se uči
4. Komunikacija
5. Odgovoran odnos prema životnoj sredini
6. Odgovorno učešće u demokratskom društvu
7. Preduzetništvo i usmerenost prema preduzetništvu
8. Rukovanje podacima i informacijama
9. Rešavanje problema
10. Saradnja
11. Odgovoran odnos prema svom zdravlju

Određene kompetencije kao što su estetska kompetencija, komunikacija, saradnja, odgovoran odnos prema životnoj sredini i odgovoran odnos prema zdravlju manje ili više direktno razvijaju demokratsku kulturu. Naravno, odgovorno učešće u demokratskom društvu kompetencija je koja je direktno upletena u razvoj demokratske kulture.

2.3.1 Opšta kompetencija – Odgovorno učešće u demokratskom društvu (opis)

Učenici razumeju i prihvataju važnost principa pravde, slobode, solidarnosti, nacionalne, polne, verske i etničke jednakosti i odgovornosti kao osnove za demokratsko društvo i aktivno učestvuju u školskom životu (vršnjački timovi, studentski parlament, itd.) i zajednici kojoj pripadaju (porodica, lokalna zajednica) u skladu sa njihovim godinama. Oni poštuju i bore se za ljudska prava, prava dece i nacionalnih manjina, kao i lično i nacionalno dostojanstvo. Oni su upoznati sa svojim društvenim ulogama i jačaju svoj identitet, lični integritet, nezavisnost, samopouzdanje i pozitivni odnos prema drugim ljudima. Oni poštuju jednakost različitih zajednica, njihovu tradiciju i kulturni identitet. Oni su odgovorni za izbore i odluke koje donose i ponašaju se poštujući druge ljude oko sebe. Brane svoje stavove i

[32] Vidi: "Službeni glasnik RS", 88/2017

mišljenja poštujući konfliktne stavove i koristeći usvojene procedure za donošenje odluka.

Indikatori:

- Oni poštuju ljudska prava i slobode.
- Upoznati su sa dečjim pravima i osnovnim ljudskim pravima i odgovornostima, mogu otkriti njihovo kršenje i sposobni su da ih brane.
- Ponašaju se odgovorno i tolerantno u društvu.
- Oni primenjuju demokratske procedure društva prilikom donošenja odluka i izbora; oni poštuju odluke većine i poštuju mišljenje manjine.
- Oni neguju svoje nacionalno kulturno nasleđe i aktivno učestvuju u interkulturalnom dijalogu.
- Promovišu pozitivne društvene vrednosti u različitim aktivnostima (npr. humanitarnim, ekološkim, kulturnim aktivnostima); bore se protiv nasilja i diskriminacije na bilo kojoj osnovi (npr. verskoj, nacionalnoj, polnoj, starosnoj, etničkoj ...), pokreću aktivnosti protiv poremećaja zavisnosti, zloupotrebe životinja, itd.).

Izazovi sa kojima se obrazovanje suočava u savremenim, globalnim društvenim prilikama aktuelizuju potrebu za naglašavanjem komponente demokratskog obrazovanja i vaspitanja, pojačanog unošenja demokratskih principa i vrednosti u obrazovne kurikulume, jačanje kompetencija za demokratsku kulturu.

U skladu sa sve urgentnijom potrebom da obrazovanje fleksibilno prati promene u društvu i izlazi u susret njegovim zahtevima, i u skladu sa svojom misijom, pokrenut je projekat „Podsticanje demokratske kulture u školama”.

3 PODSTICANJE DEMOKRATSKE KULTURE U ŠKOLAMA

Najnovije razvijeni koncept Saveta Evrope predstavljaju kompetencije za demokratsku kulturu (CDC) koje učenici treba da steknu da bi bili aktivni i uspešni učesnici života u kulturi demokratije. Kompetencije su definisane sa ciljem da budu uvedene u obrazovne sisteme. To su neobavezujuće smernice i preporuke koje se nude državama članicama, koje su u mogućnosti da upotrebe i ovaj okvir pripodobe sopstvenom obrazovnom sistemu na svim nivoima obrazovanja, na način koji im odgovara.

Svrha ove intervencije jeste da se razvoj kompetencija za demokratsku kulturu i mere koje imaju za cilj promovisanje tolerancije i inter-etničkog dijaloga kao osnovnih inkluzivnih obrazovnih principa uključe u razvojne planove pilot škola. Uz pristup na nivou čitave škole (holistički pristup) u njenom ekološkom okruženju, neophodno je takođe shvatiti kurikulum, pedagogiju, vrednovanje, i obrazovanje nastavnika vezano za kompetencije za demokratsku kulturu, kao i širi kontekst postojećeg pravnog, institucionalnog i društveno ekonomskog okruženja u Srbiji, koje utiče na razvoj ovih kompetencija.

4 IMPLEMENTACIJA PROJEKTA „PODSTICANJE DEMOKRATSKE KULTURE U ŠKOLAMA”

4.1 ORGANIZOVANJE PROJEKTA

Škole koje se se prijavile i bile odabrane za učešće u projektu „Podsticanje demokratske kulture u školama“, 20 škola iz svih krajeva zemlje, bile su spremne da u potpunosti promovišu koncept demokratske kulture u školi kroz obrazovanje, obuku, podizanje svesti, informisanje, prakse i aktivnosti čiji je cilj da putem osposobljavanja učenika kroz pružanje znanja, veština i razumevanja, kao i omogućavanja razvijanja stavova i ponašanja, te učenike osposobe da ostvaruju i brane svoja demokratska prava i odgovornosti u društvu, da vrednuju različitost i da igraju aktivnu ulogu u demokratskom životu, sa ciljem promovisanja i zaštite demokratije i vladavine prava; pokazale su spremnost da rade na poboljšanju inkluzivnosti i proširenju mera za uklanjanje predrasuda i diskriminatorskih pristupa prema Romima i drugim ugroženim grupama, i da se bave rešavanjem slučajeva nasilja putem strateških planova i politika koji sadrže posebne mere za borbu protiv diskriminacije i mehanizme za praćenje tih mera.

Pre početka implementacije aktivnosti Projekta po školama određeni su i obučeni lokalni koordinatori (training of trainers). Lokalni koordinatori su potom posetili sve škole i upoznali ih sa konceptom kompetencija za demokratsku kulturu. Škole su se tom prilikom opredelile za 3 prioritetne kompetencije koje će se sprovesti u školama.

Na prvom organizovanom *peer learning*-u, trodnevnoj radionici organizovanoj za učesnike Projekta, 100 predstavnika škola steklo je znanje o unapređenju specifičnih kompetencija (Otvorenost prema drugim kulturama kao i drugim uverenjima, pogledima na svet i praksama, Vrednovanje demokratije, pravde, poštenja, jednakosti i vladavine prava, Vrednovanje ljudskog dostojanstva i ljudskih prava), povezanosti sa nacionalnim

zakonodavnim i strateškim okvirom, a škole su definisale i nacrte akcionih planova za naredni period. Radionicu su sproveli lokalni koordinatori.

Nakon radionice, lokalni koordinatori su pružili podršku školama da finalizuju akcione planove, a zatim su škole počele sa sprovođenjem akcionih planova.

Na drugoj trodnevnoj radionici (peer learning) sa 100 predstavnika iz 20 škola, škole su razmenile dotadašnja iskustva i stekle znanja o određenim kompetencijama za demokratsku kulturu, i specifikovale akcioni plan za narednu školsku godinu. I ovu radionicu sproveli su lokalni koordinatori.

Lokalni koordinatori bili su stalna podrška školskim timovima kroz redovne posete, instrukcije, intervjue sa svim partnerima škole (stakeholders) i predstavnicima lokalne zajednice.

4.2 ŠKOLE UČESNICE U PROJEKTU

Škole učesnice u Projektu su:

Osnovne škole: Bratstvo (Novi Pazar), NH Dušan Dugalić (Beograd), Jovan Jovanović Zmaj (Đurđevo), Miroslav Mika Antić (Pančevo), Radoje Domanović (Niš), Sveti Sava (Vladičin Han), Veljko Dugošević (Turija), Žarko Zrenjanin (Banatsko Novo Selo), Zdravko Gložanski (Bečej), Matko Vuković (Subotica)

Srednje škole: Gimnazija (Požarevac), Poljoprivredno-hemijska škola „Dr Đorđe Radić" (Kraljevo), Poljoprivredna škola sa domom učenika „Sonja Marinković" (Požarevac), Škola mode i lepote (Niš), Srednja škola „Miloje Vasić" (Veliko Gradište), Tehnička škola „23. maj" (Pančevo), Tehnička škola (Bor), Ugostiteljsko turistička škola (Beograd), Zemunska gimnazija (Zemun); Škola sa domom za učenike oštećenog sluha i govora „11. maj" (Jagodina) – osnovna i srednja.

Timovi odabranih škola, sastavljeni od nastavnika, pedagoga, psihologa, organizovali su neverovatno veliki broj najraznovrsnijih aktivnosti, sa pedagoškim pristupima primerenim za razvoj kompetencija za demokratsku kulturu i stvaranje prijatnijeg, zanimljivijeg i bezbednijeg školskog ambijenta, osnažujući istovremeno svoje kapacitete za otklanjanje nasilnih, diskriminatornih i antidemokratskih struktura u školi i školskom okruženju.

4.3 ODABRANE KOMPETENCIJE I AKTIVNOSTI NA NJIHOVOM PODSTICANJU

Od dvadeset kompetencija uključenih u osnovni model najviše škola opredelilo se za kompetenciju iz grupe stavova *otvorenost prema drugim kulturama kao i drugim uverenjima, pogledima na svet i praksama* (9) i kompetencije iz grupe veština *veštine za saradnju* (9) i *veštine za rešavanje sukoba* (8). Potom slede kompetencije *vrednovanje ljudskog dostojanstva i ljudskih prava*, grupa vrednosti (6), *vrednovanje demokratije, pravde, poštenja, jednakosti i vladavine prava* grupa vrednosti (5), *odgovornost* grupa stavova(4), *poštovanje* grupa stavova (3), *empatija* grupa veština (3), *vrednovanje kulturne raznolikosti* grupa vrednosti (2), *građanski duh* grupa stavova (2), *znanje i kritičko razumevanje sebe* grupa znanja i kritičkog razumevanja (2), *znanje i kritičko razumevanje sveta* grupa znanja i kritičkog razumevanja (2), *vrednovanje kulturne raznolikosti* grupa vrednosti (1), *veštine analitičkog i kritičkog razmišljanja* grupa veština (1), *fleksibilnost i prilagodljivost* grupa veština (1), *veštine slušanja i opažanja* grupa veština (1), i *jezičke, komunikativne i višejezične veštine* grupa veština (1).

Otvorenost prema drugim kulturama kao i drugim uverenjima, pogledima na svet i praksama, kao stav prema ljudima koji slede različite kulturološke ili verske obrasce, svetonazore i delovanje različito od našeg razvijan je kroz brojne projektne aktivnosti, na primer, obeležavanje Dana demokratske kulture, kroz zajedničke časove učenika različitih odeljenja i različitih nacionalnosti (srpskih i mađarskih, npr.), kroz radionice na temu interkulturalnosti, časove odeljenske zajednice na temu „Stereotipi i predrasude", izvođenje uglednog časa o verskim objektima, verskim zajednicama, njihovim običajima, kulturi, praznicima, i dr. Očekivani ishod međusobnog uvažavanja, prihvatanja različitosti, pružanja podrške i uzajamnog poštovanja ostvarivan je i kroz vršnjačku edukaciju organizovanu uz pomoć nastavnika srpskog i stranih jezika, veroučitelja, nastavnika istorije, informatike, likovnog, muzičkog.

Veštine za saradnju, koje podrazumevaju uspešnu saradnju sa drugima, timsku saradnju na rešavanju zadataka ili izvođenju akcija kroz koje učesnici treba da se ohrabre da participiraju i svojim aktivnostima doprinesu da grupa postigne postavljene ciljeve[33] podsticane su kroz razne vidove organizovanja vršnjačke edukacije (peer learning) i pomoći u učenju,

[33] Vidi: Aneks I, Primeri dobre prakse, primer 4 – kooperativno učenje

pripremama Dana demokratske kulture, učešće učenika u pozorišnoj predstavi, organizovanju nedelje sportskih aktivnosti, saradnju sa građanima iz lokalne zajednice na očuvanju životnog okruženja. Podizanje svesti o značaju i veštinama saradnje među svim akterima u školi i na svim nivoima, kao željeni ishod, razvijano je kroz brojne zajedničke aktivnosti, odgovoran i konstruktivan rad članova tima, grupa, organizacija, zajednice.

Veštine za rešavanje sukoba neophodne za nenasilno, miroljubivo posredovanje da se utiče na sukobljene strane da iz konflikta izađu pronalazeći optimalno, za sve prihvatljivo rešenje, razvijane su kroz aktivnosti poput snimanja dokumentarnog filma o vršnjačkom nasilju, radionica sa Učeničkim parlamentom na temu prevencija nasilja, psiho-edukativne radionice na temu vršnjackog nasilja, izvođenja pozorišne predstave – scenskog igrokaza o toleranciji, humanosti, razumevanju, rešavanju i prevazilaženju konflikata. Kroz ovladavanje različitim veštinama za rešavanje sukoba i prevenciju bilo kakvog oblika nasilja u školi i van škole, kao očekivane ishode, postizalo se i shvatanje značaja prevencije i mirnog rešavanja konflikata.

Očekivani ishodi: školska praksa pokazuje da je razvijena osetljivost za različitosti i da je postignut viši nivo razumevanja položaja društveno osetljivih grupa. Škola je uvažavajuće okruženje u kojem se ceni i slavi različitost; svi su tretirani sa poštovanjem. Interesne strane shvataju značaj prevencije i mirnog rešavanja konflikata (učenici, nastavnici, roditelji). U školi je razvijena saradnja na svim nivoima.

Škola mode i lepote, Niš

Vrednovanje ljudskog dostojanstva i ljudskih prava, vrednost bazirana na opštem uverenju da svako ljudsko biće ima istu vrednost, isto dostojanstvo, te time ima pravo na jednako poštovanje, i pravo na ista ljudska prava i fundamentalne slobode, te shodno tome zaslužuje da se prema njemu tako i ophodi, podsticana je kroz aktivnosti obeležavanja Dana ljudskih prava, izrade transparenta sa porukama demokratske kulture - uvažavanja i poštovanja različitosti, tolerancije, nediskriminacije, prava, akcije ispitivanja stavova o rodnoj ravnopravnosti, brojnim radionicama na temu stereotipa, predrasuda, poštovanju različitosti, afirmativnih poruka o sebi i drugima, organizovanju žive biblioteke; kao očekivani ishod kreirana je pedagoška klima u kojoj se razvija inkluzivna kultura, prihvata različitost, neguje interkulturalnost, a učenici se osećaju prihvaćeno u školskoj sredini; kreiran je školski etos zasnovan na poštovanju različitosti.

Vrednovanje demokratije, pravde, poštenja, jednakosti i vladavine prava, kompetencija iz grupe vrednosti zasnovanih na opštem uverenju da društvo treba da funkcioniše i bude vođeno kroz demokratske procese koji poštuju principe pravde, pravednosti, ravnopravnosti i vladavine zakona u okviru projektnih aktivnosti razvijana je kroz sadržaje nastavnih predmeta (na primer, kroz nastavu istorije i nastavnu jedinicu *Stara Grčka*, učeno je o demokratiji i nastanku demokratije), kroz projekat na temu upoznavanja i promovisanja **vrednosti EU i Saveta Evrope**, izradu panoa koji promovišu vrednosti iz oblasti demokratske kulture, kroz **izbor najtolerantnijeg učenika**,[34] obeležavanje Svetskog dana socijalne pravde, kroz tribinu za učenike i roditelje „Drugačiji sam, imam pravo"; ali se i kroz sportsko navijanje[35], kroz **organizaciju turnira u malom fudbalu** razvijala svest o važnosti fer-pleja, toleranciji i poštovanju pravila igre i uvažavanju protivnika. Kroz ove i brojne druge aktivnosti postizali su se očekivani ishodi - škola postaje bezbedno okruženje za sve; nosilac je i promoter demokratskih vrednosti u okruženju, a nastava i vannastavni proces obogaćeni su sadržajima iz oblasti demokratske kulture.

Odgovornost kao sposobnost zauzimanja stava prema sopstvenim postupcima, što podrazumeva promišljanje sopstvenih postupaka, odlučivanje kako da se postupa ispravno na moralno prihvatljiv način, ponašanje u skladu sa takvim odlukama, i shodno svemu tome sebe smatrati odgovornim za ishod tih odluka, podsticana je kroz brojne projektne aktivnosti poput organizovanja međunarodnog dana porodice „Snažnija porodica – snažnija zajednica", kroz nastavne predmete kao što je na primer biologija sa nastavnom jedinicom *faktori ugrožavanja i značaj zaštite životinja*, i dr. Za podizanje svesti o važnosti sopstvenog delovanja na moralno odgovarajući način i vlastitoj odgovornosti pred ishodima preduzetih radnji očekivani su ishodi „da se učenici i njihovi roditelji odgovorno i saradljivo ponašaju u školskim situacijama, poštuju principe demokratije i vladavine prava u aktivnostima i radnjama preduzetim na vlastitu inicijativu i inicijativu skole", kao i svakodnevno promovisanje i razvijanje osećaja odgovornosti, poštovanja i uvažavanja dostojanstva i prava svake ličnosti.

Poštovanje, kojim se izražava uvažavanje i pozitivan stav prema nekome ili nečemu, zasnovano na prosuđivanju da su oni po prirodi važni i vredni, kao stav uvažavanja onih koji slede različiite kulturološke ili verske obrasce, svetonazore i delovanje različito od našeg, od

[34] Vidi: Aneks I, Primeri dobre prakse, primer 1
[35] Vidi: Aneks I, Primeri dobre prakse, primer 2

suštinskog je značaja za delotvoran interkulturalni dijalog i demokratsku kulturu, pa su se škole opredelile da podstiču razvoj ove kompetencije i promovišu je kroz aktivnosti kao što je npr. izbor najtolerantnijeg učenika. Usvojen odnos svakodnevnog promovisanja i razvijanja osećaja odgovornosti, poštovanja i uvažavanja dostojanstva i prava svake ličnosti, te poštovanje drugačijih uverenja i mišljenja radi efikasnijeg interkulturalnog dijaloga i demokratije, postavljeni su kao clij i očekivani ishod aktivnosti koje podstiču razvoj ove kompetencije.

Empatija, kompetencija da proosetimo misli, shvatanja i osećanja drugoga, i svet sagledamo i shvatimo iz perspektive drugih ljudi, razvijana je kroz radionicu izražavanje osećanja, ugledni čas tiflopedagoga – način funkcionisanja i obrazovanja slepih i slabovidih učenika, posete radnom centru udruženja „Na pola puta" (koji se bave osobama sa smetnjama u razvoju), poseta pozorišnim predstavama koje obrađuju teme empatije, rešavanja sukoba, otovorenosti prema drugim kulturama, uverenjima, pogledima na svet i praksama. Lep primer koji je u okviru aktivnosti korišćen za senzibilizaciju škole i lokalne zajednice za prihvatanje različitosti bila je i inkluzivna predstava iz Jagodine „Drugačije budni". Škole koje su se bavile ovom kompetencijom očekuju da ishod njihovih aktivnosti bude povećanje empatije kod adolescenata, smanjivanje predrasuda i diskriminacije prema različitim etničkim, manjinskim, socijalno ugroženim i osetljivim grupama kod učenika, roditelja i zaposlenih.

Vrednovanje kulturne raznolikosti, kompetencija iz grupe vrednosti zasnovana na opštem uverenju da pripadnost drugoj kulturi, kulturni diverzitet i pluralizam perspektiva, pogleda i aktivnosti treba posmatrati kao bogatstvo kulture, ceniti ga i negovati, promovisano je kroz brojne aktivnosti poput tribine „Gradimo mostove a ne zidove" (upoznavanje učenika sa znamenitostima Novog Pazara i okoline kao nacionalno mešovite sredine), obeležavanje Dana Rusina, Roma,... Karnevala kultura, Karnevala evropskih kultura (francuske, ruske, italijanske, nemačke, srpske), Dana internacionalne hrane, i dr. Očekivani ishod aktivnosti bio je da svi učenici razviju osećaj pripadnosti u školi i zajednici u kojoj žive.

Multikulturalnost oplemenjuje mladog čoveka i širi vidike.

Građanski duh kao stav odnosa prema zajednici ili društvenoj grupi kojoj neko pripada, razvijen osećaj pripadnosti toj grupi, svest o suživotu sa drugim ljudima i svesnost o uticaju sopstvenih postupaka na živote tih ljudi, solidarnost sa drugim članovim zajednice i osećaj građanske dužnosti prema zajednici, razvijan je kroz brojne zajedničke aktivnosti sa partnerskim školama, organizacije manifestacija Dan komšija, Dan ljubaznosti, obeležavanje Dana Evrope, učestvovanje na likovnom i literarnom konkursu „Gradimo mostove među generacijama" koji je raspisala kancelarija za ravnopravnost u Beogradu povodom 1. oktobra, Međunarodnog dana starih, i kroz mnoge druge aktivnosti koje su vodile ka očekivanim ishodima da učenici, profesori, roditelji i drugi članovi šire zajednice budu osposobljeni za život u građanskom društvu.

Znanje i kritičko razumevanje sebe, spoznaja sopstvenih misli, uverenja, osećanja i motivacije, i sopstvne kulturne pripadnosti i pogleda na svet, kao kompetencija podsticana je kroz zanimljive aktivnosti poput tematskog dana „Ja kao građanin", radionice za učenike „Jesam li to ja" kroz koju se razvijala svest o sebi i o tome kako nas drugi vide, koje su za očekivane ishode projektovale razvijanje sposobnosti da učenici i nastavnici objektivno sagledavaju svoje postupke i razumeju uzroke i posledice.

Znanje i kritičko razumevanje sveta, kompetencija koja podrazumeva ovladavanje ogromnim kvantumom znanja i kritičko shvatanje raznih oblasti koje uključuju politiku, pravo, ljudska prava, kulture, religije, istoriju, medije, ekonomije, životnu sredinu, održivost, i koja se u pedagoškom smislu može aktivno podsticati kroz sve obrazovne sadržaje, bila je promovisana kroz brojne projektne aktivnosti poput uglednog časa iz biologije o simbiozi različitih vrsta u prirodi (sticanje znanja učenika o povezanosti živog sveta u prirodi, o dobrobiti zajedničkog suživota), obeležavanje Dana planete Zemlje u kontekstu poštovanja ljudskih i ekoloških prava, **organizaciji interdisciplinarnog pristupa kroz časove biologije i hemije u obeležavanju Dana vode** (sa ciljem povećanja stepena kritičkog mišljenja i povećanja odgovornosti u korišćenju prirodnih resursa), okružnom takmičenju za najbolju dečiju karikaturu ,,Mali Pjer" (sa ciljem razvijanja kod učenika kreativnog i kritičkog viđenja sveta), organizovanje izložbe „Milutin Milanković" o životu i delu znamenitog naučnika, akademika i profesora Univerziteta u Beogradu. Postavljeni očekivani ishod je bio da učenici budu osnaženi za kritičko razumevanje sveta.

Vrednovanje kulturne raznolikosti – vrednovanje interkulturalnosti, vrednost koja je zasnovana na opštem uverenju da pripadnost drugoj kulturi, kulturnom varijabilitetu i diverzitetu, i pluralizam perspektiva, pogleda i praksi treba da budu pozitivno prihvatani, cenjeni i negovani, podsticana je kroz brojne aktivnosti poput organizovanog upoznavanja sa kulturom, jezikom i tradicijom nacionalnih manjina u lokalnoj zajednici, izradom i izložbom literarnih radova na temu „Praznici“ (prikaz običaja u različitim verskim zajednicama), sa očekivanim ishodima da su učenici i nastavnici osnažili svoje kapacitete, razvili svest o svojim pravima i odgovornostima, o međusobnom uvažavanju i razumevanju.

Veštine analitičkog i kritičkog razmišljanja, kao kompetencija neophodna za analizu, evaluaciju i procenu bilo koje vrste materijala (testova, argumenata, interpretacija, predmeta, događaja, iskustava…) na sistematičan i logičan način, podsticana je kroz organizovanje oglednih časova vezanih za kritičko i analitičko razmišljanje, a zanimljiv je i primer pravljenja i upotrebe **ček listi** za praćenje odabranih demokratskih kompetencija u nastavnim i vannastavnim aktivnostima.[36] Očekivani ishod je bio da učenici nauče da misle i da zaista kritički posmatraju sebe i svet oko sebe.

Fleksibilnost i prilagodljivost, kao veštine prilagođavanja i usmeravanja sopstvenih misli, osećanja ili ponašanja tako da možemo efektivno i primereno reagovati na nove kontekste i situacije, podsticana je kroz saradničku nastavu – tehnike i kontrole besa, tribinu „Nije lako biti Ja“ (za učenike VI, VII i VIII razreda), sa očekivanim ishodom da se utiče na usvajanje stavova otvorenosti prema drugim kulturama kao i drugim uverenjima, pogledima na svet i praksama.

Veštine slušanja i opažanja, sposobnost da slušamo i shvatamo šta se kaže i kako se kaže, da primetimo i shvatimo neverbalno ponašanje drugih ljudi, razvijana je kroz obuku nastavnika za kooperativno učenje, sa očekivanim ishodom unapređenja kooperativne atmosfere u školi.

Jezičke, komunikativne i višejezične veštine, kompetencija neophodna da uspešno i primereno komuniciramo sa ljudima koji koriste isti ili drugi jezik, kao i da dejstvujemo kao medijatori između govornika različitih jezika, razvijana je kroz obeležavanje Međunarodnog dana maternjeg jezika/maternjih jezika, obeležavanje Evropskog dana jezika, organizovanje

[36] Vidi: Aneks I, Primeri dobre prakse, primer 3

manifestacije Međunarodna čajanka – Evropski dan jezika, kroz seminar „Umeće komunikacije“, sa očekivanim ishodima uspešnog razvijanja demokratske kulture u školi, bolje komunikacije u okviru društvene zajednice sa većim stepenom razumevanja i tolerancije. Zanimljivo je da se samo jedna škola direktno bavila ovom kompetencijom, dok je istovremeno veliki broj škola učesnica u projektu koristio časove jezika, maternjeg ili stranog, za razvijanje pojedinačne ili grupe kompetencija.

Tokom ove faze implementacije projekta nijedna škola nije bila zainteresovana da radi na podsticanju razvoja stavova o *samoefikasnosti*[37] i *tolerancije prema dvosmislenosti*[38], kao ni veština *autonomnog učenja*.[39]

Tokom implementacije Projekta korišćeni su skoro svi metodi i sadržaji koji se u stručnoj literaturi ističu kao uzorni za širenje demokratske kulture u obrazovanju i kroz obrazovanje. Zadivljujuća je raznovrsnost aktivnosti, namenjenih i školama i široj društvenoj zajednici, i kreativnost koju su iskazale škole, učesnice u Projektu. Njihove aktivnosti bile su i obeležavanje državnih i verskih praznika, obeležavanje dana posvećenih raznim značajnim univerzalnim vrednostima (demokratskoj kulturi, toleranciji, ...), dana vlaške i srpske kulture, dana vode, dana bezbednog interneta, dana devojčica, dana lepih reči, ali i dana palačinki; tu su, potom, **Vršnjačka edukacija**, radionice za članove Učeničkog parlamenta i Tima za medijaciju **po scenarijima iz priručnika Saveta Evrope**, forum predstave, *e-twinning* aktivnosti, gostovanje učeničkog parlamenta na lokalnoj radio stanici, radionice sa učenicima na temu empatije, umrežavanje sa udruženjima mladih i udruženjima dece sa invaliditetom, održavanje „Nedelje sportskih aktivnosti”, održavanje radionica na osnovu izvora sa **livingdemocracy.rs**, organizacija brojnih humanitarnih akcija, ogledni časovi jezika „Nastavom do demokratske kulture“, časovi na temu otvorenost prema različitosti, **sprovođenje ankete među roditeljima o njihovoj proceni stanja u vezi sa demokratskim vrednostima u školi (njihovi predlozi, sugestije i aktivnije uključivanje) i obrada podataka**

[37] Stav o sopstvenim sposobnoctima. Uključuje poverenje u sopstvene sposobnosti da se preduzmu radnje neophodne za postizanje određenih ciljeva, pouzdanje da se može shvati situacija/problem, odabrati odgovarajući metod da se obave zadaci, uspešno prevazilaze prepreke, i dovede do promene sveta.

[38] Tolerancija neodređenosti stav je odnosa prema situacijama koje su neizbežne i podložne višestrukim konfliktnim interpretacijama. Stav podrazumeva pozitivnu evaluaciju ovih situacija i njihovo konstruktivno rešavanje.

[39] Poznavanje i kritičko poimanje jezika i komunikacije podrazumeva znanje i kritičko poimanje društveno prihvatljivih verbalnih i neverbalnih komunikacionih konvencija koje funkcionišu u jeziku/jezicima koje neko govori, o uticaju koji različiti komunikacioni stilovi mogu imati na druge ljude, i kako svaki jezik izražava kulturološki zajednička značenja na jedinstven način.

na časovima matematike, čas srpskog jezika na kome se obrađuju sadržaji vezani za poštovanje i kršenje ljudskih prava u srpskoj tradiciji, **čas matematike** koji ima prilagođen sadržaj s ciljem razvijanja izabranih kompetencija kod učenika (odgovornost, saradnja i poštovanje različitosti) uz upoznavanje sa ljudskim pravima, međuškolska saradnja i planiranje obeležavanja **Dana demokratske škole sa partnerskim školama**, manifestacija Noć muzeja, obeležavanje dana borbe protiv trgovine ljudima, formiranje debatnog kluba, radionica za roditelje na temu demokratske kulture, ugledni časovi: primena stripa u nastavi i stereotipi i predrasude, **realizacija časova za razvijanje međupredmetnih kompetencija, rad na osmišljavanju za mogućnosti razvoja međupredmetnih kompetencija kod učenika (prilagođavanje nastavnih planova), radionica za nastavnike: korelacija nastavnih predmeta sa vrednostima demokratske kulture, kreiranje aneksa Školskog programa rada u segmentu planiranja integrativne nastave, te obrada tema u skladu sa izabranim kompetencijama na časovima redovne nastave.**

Uz opšti naziv projekta *Podsticanje demokratske kulture u školama*, jedan broj škola promovisao je svoje ideje i kroz specifične poruke izražene kroz adaptirane naslove: *Zona odgovornosti*, *#Zemunska#demokratija#followme*, *Mali građani – budući veliki ljudi*, *Koračajmo zajedno*, *Boje demokratije*, *Različiti, a jednaki*, *Nadji svoju formulu za demokratiju*, *Škola tolerancije*, *Otvori prostor za otvoreni um – Open Space Open Mind* (*OSOM*).

4.4 Naučene lekcije: implementacija projekta viđena očima nastavnika, učesnika u Projektu

Učesnike u projektu vodilo je čvrsto ubeđenje da je demokratsku kulturu potrebno unapređivati jer se time podstiče nivo kvaliteta obrazovanja, razvija svest o pravima i odgovornostima, a škola postaje nosilac demokratskih vrednosti u svom okruženju.

Demokratsku kulturu vide kao prioritet savremenog društva jer sve veća mobilnost svetske populacije zahteva uklapanje u nove sredine, razumevanje i prihvatanje različitosti i drugih kultura. Demokratska kultura osnova je jednog zdravog društva koje teži napretku, zato su vrednosti i kompetencije koje čine demokratsku kulturu vrednosti savremnog čoveka koje treba negovati i podsticati globalno. Upoznavanjem dece sa demokratskim principima i načinima gledanja na društvo i druge omogućićemo im bolju integraciju u demokratsko društvo koje želimo da izgradimo i čiji će članovi oni biti.

Potrebu za podsticanjem demokratske kulture u školama, učesnici Projekta videli su u sledećim činjenicama:

Demokratska kultura ne razvija se sama od sebe i upravo je škola mesto gde treba početi sa praktikovanjem demokratije od najranijeg uzrasta. Decu je važno vaspitavati i obrazovati da u svim aspektima života prihvataju opšte ljudske vrednosti, poštuju različitost, i da aktivno razumeju jedni druge rukovodeći se postulatima demokratske kulture. Škole, tako, imaju veoma odgovoran zadatak, da doprinesu razvoju zrele, društveno odgovorne ličnosti koja će uspešno doprinositi daljem razvoju društva. Da bi taj zadatak realizovale, neophodno je da rade na razvijanju kompetencija za demokratsku kulturu.

U našim školama se uglavnom prenose znanja učenicima. Međutim, pored znanja za svestraniji razvoj učenika potrebno je više pažnje posvetiti i razvijanju vrednosti, veština i stavova.

Kompentencije za demokratsku kulturu tesno su povezane sa ostvarivanjem vaspitnih ciljeva škole, a istovremeno osnažuju nosioce ostvarivanja programa (obrazovnih i vaspitnih). Za uspešno obrazovanje učenika a samim tim i postizanje boljih rezultata učenja, važno je **kreiranje atmosfere** u kojoj je prijatno i učenicima i nastavnicima, uz potpuno uvažavanje svake ličnosti, uz poštovanje i razumevanje potreba pojedinca, negovanja pozitivnih vrednosti - pravde, jednakosti, poštenja.

Unapređivanje demokratske kulture u školama omogućava bolje međuljudske odnose, i na taj način stvara se sigurna škola za sve učesnike u obrazovnom sistemu: učenicima je u njoj bezbrižan boravak, roditelji ne brinu za sigurnost i napredak svoje dece, nastavnici rade u dobroj i saradničkoj atmosferi. Samim tim svi učesnici u obrazovnom procesu sa većim zadovoljsvom, lakše i bolje savladavaju nastavni plan i program, svako na svoj način.

Demokratsko upravljanje školom poboljšava disciplinu, poboljšava učenje, smanjuje sukobe, čini školu konkurentnijom i osigurava trajnu demokratiju u budućnosti. **Sa usvojenim demokratskim vrednostima u školama ima manje nasilja, obrazovni proces nije usmeren samo na znanje, već i na vaspitanje i usvajanje stavova i vrednosti.**

Unapređenjem demokratske kulture u životu škole jača se i njena veza i saradnja sa društvenim zajednicama, što takođe doprinosi daleko većem i kvalitetnijem nivou obrazovanja.

Implementacija Projekta Podsticanje demokratske kulture u školama način je da se demokratske vrednosti sasvim direktno i ciljano uključe u nastavni proces, da se učenici neposrednom participacijom upoznaju sa svim demokratskim vrednostima, da ih razumeju i primenjuju u svakodnevnom životu.
Učesnik projekta

Kao **ishode projekta** učesnici vide osnažene nastavnike, učenike i roditelje koji su sposobni da menjaju stereotipe i loše navike, da imaju istinski uticaj na razvoj društva. Vide unapređenu komunikaciju i demokratsku kulturu ne samo u školama, već i u lokalnoj zajednici čija je ona deo, stvorene mreže škola koje su spremne da pruže podršku drugim školama kroz horizontalno učenje i **povećanu autonomiju škola u praksi (koja je propisana zakonom, ali se ne koristi često**).

Podsticanje demokratske kulture u obrazovanju primenom antidiskriminatorskih pristupa, **podizanje svoje, ali i svesti kolega, učenika i lokalne zajednice o inkluziji, diskriminaciji i nasilju u školama**.

Veću participativnost, veće učešće kako učenika, tako i nastavnika u različitim školskim aktivnostima; unapređen timski rad na svim nivoima rada škole. Poboljšan je školski etos; stvorena je klima poverenja i dobre saradnje. Škola postaje otvorenija za sve vidove saradnje sa udruženjima, institucijama i lokalnom zajednicom uopšte. Nastava i vannastavne aktivnosti u školi obogaćeni su sadržajima iz oblasti demokratske kulture. **Povećana je otvorenost za nove prakse i ideje i smanjena stope osipanja.**

Na kraju, vidimo zajednicu u kojoj se poštuje različitost, neguje kolektivizam a učenici podstiču na tolerantnost i uvažavanje jedni drugih, poštovanje drugih i otvorenost za saradnju.

Ugrađivanjem demokratskih kompetencija u nastavu i vannastavne aktivnosti, kroz aktivnosti projekta „Podsticanje demokratske kulture u školama“ učenicima je pružena prilika da slobodno iskažu svoje mišljenje koje se i uvažava, da intenzivno participiraju u školskom životu, da se uče da prihvate razlike, razvijaju kritičko mišljenje, nenasilno rešavaju konflikte i svakodnevno praktikuju toleranciju i empatiju, da prepoznaju i suprotstave se diskriminaciji kao i da što češće preuzimaju inicijativu, a samim tim i odgovornost.

Učenici su se upoznali sa različitim kulturama, više međusobno sarađuju, bolje prihvataju decu koja su različita ili imaju neki problem i razvili su empatiju prema drugovima, uočavaju probleme i pokušavaju da ih reše bez nasilja.

Očekivani ishodi: Prvenstveno se očekuje razvoj poštovanja različitosti, vrednovanja ljudskog dostojanstva i prava svih ljudi kao krov svih ostalih kompetencija izgrađivanjem stabilnog temelja za razvoj svih ostalih demokratskih kompetencija. Očekuje se razvoj svesti učenika i roditelja da je potrebno živeti zajedno, a ne jedni pored drugih kroz razne aktivnosti koje će se realizovati kako u nastavi, tako i u vannastavnim aktivnostima. Očekujemo drastičnu promenu održavanja časova odeljenjskog starešine i građanskog vaspitanja kao osnove vaspitnog rada u školi. Želimo da osvestimo nastavnike da je tradicionalna nastava izgubila svoju smisao u 21. veku i da je neophodno da se oni sami menjaju i menjaju svoj način rada. Takođe, uvođenje inovacija u samu nastavu treba da dovede do toga da je nastava interesantnija, motivisanost učenika veća, a samim tim i školska postignuća. Želimo da učenike naučimo da misle i želimo da naši učenici zaista kritički posmatraju sebe i svet oko sebe. Želimo da praktično sve ono što je zakonom propisano zaista zaživi u praksi – saradnja u okviru stručnih veća, realizacija oglednih časova, a sve u cilju podizanja kvaliteta rada ustanove. Benefit od kompletnog akcionog plana će imati u velikoj meri i sami nastavnici, jer će razvijati sebe, odnosno pregršt kompetencija na zanimljiv način. Učenički parlament će biti osnažen da preuzme odgovornost i da preduzme aktivnosti u interesu svih učenika škole. Participaciju učenika podižemo na viši nivo i očekujemo da budu konsultovani u vezi svih relevantnih pitanja koja se njih tiču. Osnovno očekivanje je da će barem 80% nastavnika učestvovati u planiranim aktivnostima. Roditeljima kao važnim faktorima približavamo školu i demokratske kompetencije kroz roditeljske sastanke, debatovanje i forum teatar. Prikupljanjem primera dobre prakse ćemo stvoriti bazu koju mogu druge škole koristiti u svom svakodnevnom radu. Postajemo otvoreni za promene i posttest treba da pokaže realne promene u stavovima, vrednostima, postupcima i svakodnevnoj praksi u školi. Očekivani rezultat je da realizacija aktivnosti u školi dovede do veće saradnje među zaposlenima u školi i time se u velikoj meri podigne kvalitet međuljudskih odnosa (Etos). I, najzad, očekujemo ugradnju svih aktivnosti u svakodnevni deo inkluzivne politike, kulture i prakse u školi, čime je obezbeđena održivost rezultata projekta.

Osnovna škola „Zdravko Gložanski“ Bečej

Za intenzivnije podsticanje kompetencija za demokratsku kulturu **u dosadašnjoj nastavnoj praksi** u školama u Srbiji**, učesnici projekta smatraju da je nedostajalo:**

- Plansko i sistematsko podsticanje; većina kompetencija je planirana i obavezna u školama, ali nije toliki akcenat bio na njima, niti su planski i sistemski podsticane.

- Veoma malo nastavnih sadržaja u kojima se direktno pominje neki pojam demokratske kulture ili njena primena.
- Nedostajalo je više praktičnih primera dobre prakse.
- Više praktičnih – radioničarskih i projektnih aktivnosti.
- Razmena primera dobre prakse i nedovoljna podrška nastavnicima.
- Sistematsko i kontinuirano obrazovanje učenika, nastavnika i roditelja o demokratskim kompetencijama.
- Povezivanje sa drugim školama; malo organizovanih sastanaka za razmenu iskustava.

Nedostajao je ovakav projekat. Mislimo da je projekat u velikoj meri otvorio vrata, a i svest prosvetnih radnika koliko su sve ove stvari važne.

Mi shvatamo da smo bili na dobrom putu, ali nam je angažovanje u projektu pomoglo da unapredimo i sistematizujemo i postojeće i nove aktivnosti i da više radimo na unapređenju zadatih kompetencija.

Učesnici primećuju da je **nedostajala implementacija kroz formalne školske aktivnosti**, da se sve svodilo na individualni pristup nastavnika, koji se zbog preobimnosti gradiva često i ne sete mogućih primena sadržaja metoda i tehnika koje podstiču kompetencije za demokratsku kulturu. Kroz nastavne predmete nije se fokusiralo na vaspitni, već uglavnom na obrazovni momenat. **Zanemarena je vaspitna dimenzija obrazovanja.**

Građansko vaspitanje kao predmet je nudilo najviše sadržaje koji neguju demokratske kompetencije, ali na njemu prisustvuju samo učenici koji su se opredelili za taj predmet.

U dosadašnjem obrazovnom sistemu razvoj demokratske svesti kod učenika je uglavnom vrćen kroz sadržaje predmeta Građanskog vaspitanja. Nedovoljna motivisanost, obučenost i neadekvatnost nastavničkih kadrova dovela je do banalizovanja ovog predmeta.

Učesnici Projekta naveli su i da je **nedostajao holistički pristup**, veće i adekvatnije angažovanje svih, i nastavnika i učenika, ali i roditelja i lokalne zajednice.

I zapravo ako poradi svaka škola na razvoju ovih kompetencija, tek je onda škola jedna zaokružena priča.

Uslov za dalji razvoj kompetencija za demokratsku kulturu, i veće podsticanje postojećih, učesnici projekta vide u potrebi da se:

- uvedu kompetencije za demokratsku kulturu u školske planove i programe kao obavezne nastavne oblasti.
- kroz svakodnevnu školsku praksu razvijaju demokratske kompetencije za sve predmete.
- više pažnje posvetiti razvoju demokratskih kompetencija kroz međupredmetnu **povezanost.**
- **osnaži holistički pristup**: potrebno je uključiti više nastavnika, učenika, ali i roditelja kako bi se obezbedilo dugoročno podsticanje kompetencija, a ne samo u cilju realizacije projekta.
- **stvori dobra atmosfera u školi** i dobri međuljudski odnosi, dobra komunikacija i saradnja: kada imamo dobru saradnju to podrazumeva sve ostale kompetencije.
- unapređuju lične kompetencije nastavnika.
- uvede više prakse; više edukacija, seminara, radionica; više usavršavanja za nastavnike.
- razviju mehanizmi i strategije za širenje primera dobre prakse.
- osnaži vršnjačka edukacija.

Drugačije planiranje kurikuluma, bazirano na ishode pri čemu bi u ishodima obavezno trebalo naglasiti demokratske vrednosti, a manji fokus na sadržaje i usvojenost istih.

Konačno, učesnici smatraju da su za sve korake potrebna sistemska rešenja i sistemska podrška, da sve ne bi zavisilo od entuzijazma pojedinaca. **Takođe, smatraju da bi „ovo što pilot škole rade trebalo da bude obavezno za sve škole u Srbiji“**.

Potrebno je osnaživati vaspitnu ulogu škole.

Implementacija projekta tekla je uspešno i u veoma pozitivnoj atmosferi. **Izazovi i problemi** na koje su nastavnici eventualno računali i bili spremni da se sa njima suoče i uspešno ih prevaziđu, po njihovom predviđanju, među značajnijima bili su: u smislu izazova kompetentnosti – osmišljavanje aktivnosti, sticanje novih saznanja i usvajanje primera dobre

prakse, drugačiji pristup u kreiranju nastavnih i vannastavnih aktivnosti, „provlačenje" kompetencija u okiru obrazovno-vaspitnog procesa i time kod učenika razvijanje znanja i veštine za život u multikulturalnom društvu bez predrasuda, projektna nastava, uključivanje šire lokalne zajednice, uključivanje učenika iz osetljivih grupa u aktivnosti, **kako učenicima mlađih razreda na što bolji i jednostavniji način objasniti značaj razvoja demokratskih kompetencija, motivisanje učenika da sami budu inicijatori i realizatori aktivnosti**, učešće učenika i njihovo angažovanje u radu civilnog društva, kako da se svi članovi kolektiva što bolje upoznaju sa principima projekta i demokratizacije odnosa, kao i da se inspirišu da na taj način rade, te **prevelika očekivanja učesnika u projektu** i sl**.** Problemi, s druge strane, bili su nepoznavanje materije, nemotivisanost, slabo uspostavljena saradnja sa lokalnom zajednicom i roditeljima, nedovoljan broj nastavnika koji su učestvovali u implementaciji, prezauzetost ljudi iz tima, nefleksibilnost nastavnog plana i programa, **zatvorenost kolega za nove metode rada,** nezainteresovanost i nemotivisanost određenog dela kolektiva i prikriven otpor, pasivnost određenih kolega, **povremeno nedostatak podrške uprave škole, osipanje učenika iz romskih zajednica**, ali i, **nedostatak pohvale i ohrabrenja učenika od strane nastavnika/vaspitača.**

Pozitivnu energiju za uspešnu realizaciju projektnih aktivnosti generisala je dobra saradnja članova projektnog tima, zainteresovanost učenika, susreti škola koje realizuju Projekat, razmena iskustava, stvaranje novih ideja – i brojnih prijateljstava - tokom tih susreta, uprava škole i podrška lokalne zajednice.

Učesnici su posebno istakli **kvalitetno učenje o kompetencijama koje su dobijali od lokalnih kordinatora**, primere dobre prakse koje su videli na ***drugom peer learning***-u, kao i **podršku kancelarije Saveta Evrope**.

Peer learning dogadjaji bili su pun pogodak.

Za uspešnu implementaciju Projekta od značaja su bili i propratni **materijali za nastavnike** o demokratskom građanstvu i obrazovanju za ljudska prava.

Ono što je bilo od najpresudnijeg značaja za uspeh Projekta jesu učenici koji su sa radošću i energijom prihvatali obaveze i uživali u projektnima aktivnostima, koje nisu videli kao dodatno opterećenje. Znatiželjni su, vole da učestvuju, diskutuju i iznose svoje mišljenje. Odgovorno su pristupali svakom zadatku i pokazali da „imaju pregršt znanja i umenja, ideja i

da sjajno prihvataju, i uspešno podižu nivo participacije“. Efekti projekta vide se i u njihovim radovima i ponašanju. Sa nestrpljenjem očekuju nastavak aktivnosti.

Kada učenicima objasnite smisao, uključite ih u rad školskog tima i date im mogućnost da deo aktivnosti sami realizuju i budu odgovorni za uspeh, možete sve.

Forum teatar i debatni klub, aktivnosti koje su organizovali i vodili učenici, dali su posebnu notu razvoju demokratskih kompetencija.

Dodatna vrednost Projekta bila je kreativna sloboda učesnika koja je rezultirala brojnim aktivnostima koje će, kao primeri dobre prakse, biti prihvaćeni kao uzorni modeli za širenje kompetencija za demokratsku kulturu. Vidovi međuškolske saradnje, spajanje odeljenja sa ciljem podsticanja interkulturalnosti, tolerancije i zajedništva, *peer learning*, osmišljavanje brojnih radionica, obeležavanje značajnih datuma, nacionalnih praznika, izbor najtolerantnijeg učenika, te organizacija i proslava Dana demokratske kulture, koja je „sublimirala sve naše napore i aktivnosti tokom cele godine.“

Jako puno toga je urađeno i postignuto, evidentne su pozitivne promene u školi. Najinteresantnije je to polako, ali sigurno širenje pozitivnih promena i koliko nam je zapravo sve ovo bilo potrebno da poradimo na međuljudskim odnosima i nas odraslih.

Kao **značajne aktivnosti** za dalji rad na podsticanju razvoja kompetencija za demokratsku kulturu, učesnici su predložili:

- Rad na korelaciji kompetencija sa formalnim predmetima; primenjene medjupredmetne kompetencije na konkretnim primerima
- Dalje organizovanje **obuka za nastavnike** iz oblasti kompetencija za demokratsku kulturu, sa više primera dobre prakse; i sa primerima dobre prakse iz okruženja
- Upoznavanje sa iskustvima razvijenih demokratija i prikaz mehanizama koji regulišu ove vrednosti kroz normativna akta pojedinog sistema
- Izradu portala za razvoj kompetencija za demokratsku kulturu za nastavnike, ali i za učenike, preko koje će moći, na međunarodnom nivou, komunicirati i razmenjivati svoja znanja i iskustva
- Uključivanje još većeg broja, kako učenika, nastavnika, tako i predstavnika roditelja i lokalne zajednice
- Mnogo aktivnije uključivanje roditelja

- **Osnaživanje veština za saradnju celog kolektiva kao preduslov rada**
- Aktivnosti koje razvijaju saradničke kompetencije i solidarnost
- Saradnju i pružanje podrške roditeljima učenika sa smetnjama u razvoju
- Napraviti portal u okviru projekta za učenike, sličan *eTwinning* portalu.

Najviše učesnika kao primere dobre prakse preporučuju organizovanje Dana demokratske kulture, Debatni klub i forum teatar, Žive biblioteke kao i okrugle stolove na temu kompetencija za demokratsku kulturu.

Na kraju, **učesnici su istakli nedvosmislenu želju da projektne aktivnosti postanu deo svakodnevnog života u školi i da se negovanje i razvijanje demokratske kulture u školi nastavi i kada se projekat završi.** Da se permanentno radi na „podizanju nivoa znanja i svesti, među nastavnicima, ostalim zaposlenima, učenicima i lokalnim zajednicama o konceptu, praksi i dobrobiti inkluzivnog obrazovanja i demokratske kulture".

Raditi na izradi i verifikaciji seminara za dalje širenje kompetencija za demokratsku kulturu.

Svi učesnici projekta želeli bi da **i dalje stiču veštine i znanja o** kompetencijama za demokratsku kulturu, dajući prioritet **interkulturalnoj kompetenciji, komunikacionim veštinama i veštinama saradnje**. Zainteresovani su i za aspekt razvoja kulturoloških kompetencija u digitalnom dobu, kao i za iskustva evropskih zemalja u tom pogledu. Uvereni su da treba gledati „i šire od naših prostora jer se svet pretvara u globalno društvo, a ukoliko i mi želimo da budemo deo tog društva moramo ići u korak sa svetom i upoznati kako oni sprovode to u svojim sredinama".

Smatram da je komunikacija najveći izazov.

Nastavnici uvek mogu organizovati brojne aktivnosti, po svim pedagoškim principima, koje su pogodne za podsticanje demokratske kulture u školama, i tako stvoriti prijatan i bezbedan ambijent za učenje, ali za efikasnost i uspeh njihovih nastojanja smatraju da bi bilo najbolje:

- uključiti resorno ministarstvo i sve **uvesti u zakonsku regulativu**,
- uvoditi rad na podsticanju kompetencija „**kurikularno, kroz redovan plan i program, kroz vaspitne ciljeve obrazovnog rada",**

- uvođenje kompetencija za demokratsku kulturu kroz **poseban predmet**, a potom i kroz **međupredmetno povezivanje**.

Vidimo razvijene kompetencije za demokratsku kulturu u okviru različitih opštih i stručnih predmeta: Filozofija, Građansko vaspitanje, Sociologija, Srpski jezik i književnost, Istorija, Geografija, Geografija kulture, Nacionalne kuhinje, Kuvarstvo, Poslastičarstvo, Usluživanje, Engleski jezik, Francuski jezik, Matematika…

Ugostiteljsko turistička škola, Beograd

Od značajne pomoći smatraju da su i formiranje đačkog parlamenta i vršnjačkih timova u školama, saradnja sa partnerskim školama, projektne aktivnosti, vannastavne aktivnosti, kao i uporteba IKT-a. Tu je i mogućnost da se pilot škole promovišu kao model škole.

Konačno, zaključak je da obrazovni procesi i konteksti treba da reflektuju vrednosti demokratije i ljudskih prava, te treba da omoguće obrazovanje zasnovano na iskustvu i razvijanju kompetencija za demokratsku kulturu.

4.5 Osvrt na ostvareno i preporuke učesnika

Iskustvo na implementaciji projekta „Podsticanje demokratske kulture u školama" iskristalisalo je sledeće preporuke učesnika kreatorima obrazovnih politika:

- Radite na podsticanju demokratske kulture u školama i ulažite u kvalitetno obrazovanje, kako bi današnja deca sutra bili angažovani građani jednog demokratskog društva
- Učvrstite status predmeta građansko vaspitanje
- Kontinuirano unapređujte programe. U našim školama se uglavnom prenose znanja učenicima; treba ojačati vaspitnu ulogu škole i više pažnje posvetiti razvijanju vrednosti, veština i stavova.

Na svim nivoima bi trebalo razmišljati o 20 kompetencija i kako ih provući kroz sve segmente škole, počev od školskog razvojnog plana, školskog programa, potom samoevaluacije itd. I, svakako bi ovaj segment trebalo da bude u fokusu i eksterne evaluacije ubuduće.

Takođe, potrebno je:

- Kontinuirano osnaživati kadar u prosveti. Podržati nastavnike entuzijaste i omoguciti im da svoje ideje i energiju sprovedu u delo
- Da se čuje mišljenje nastavnika pre donošenja odluka u svim sferama obrazovanja
- Što više škola uključivati u nove i slične projekte
- Digitalizovati nastavu
- Uvek planirati nastavak jer samo jedan ili dva projekta nije dovoljno. Za **sistemske promene potrebne su godine konstantnog rada.**

Za promene treba vremena i strpljenja, ali sve što se razvija i podstiče na kraju mora dati efekte.

5 KA ODRŽIVOSTI: PREPORUKE

Za dalje, održivo podsticanje razvoja demokratske kulture i kompetencija za demokratsku kulturu u školama, a na osnovu mogućnosti koje pruža postojeći zakonski okvir za obrazovanje Republike Srbije i već više ili manje razvijene prakse u školama, potvrđene i iskustvom na implementaciji projekta „Podsticanje demokratske kulture u školama“ preporučuje se:

Na nivou lokalne zajednice, istrajavanje na holističkom pristupu – da se lokalna zajednica što više uključuje u život škole i da škola što više živi životom lokalne zajednice. Interakcija škole i lokalne zajednice potvrdila se kao vrednost više u usvajanju principa demokratske kulture i razvijanja kompetencija za demokratsku kulturu, kroz učešće roditelja, nevladinih organizacija, i drugih institucija u aktivnosti škole, kao i učešće učenika, nastavnika i uprave škole u život šire lokalne zajednice kroz organizovanje obeležavanja značajnih datuma, obeležavanje dana nacionalnih kultura, organizovanje akcija za očuvanje životne sredine, dobrotvornih akcija, sportskih manifestacija, manifestacija kulutre, i sl.

Na nivou škole, postavljanje demokratskih principa i demokratskog građanstva u svoju institucionalnu misiju.

Integrisanje razvoja kompetencija za demokratsku kulturu i interkulturalni dijalog u srž ciljeva obrazovanja definisanih školskim razvojnim planom i programom škole.

Uključivanje svih zainteresovanih strana (stakeholders), naročito nastavnika i učenika, u donošenje odluka i pisanje školskog razvojnog plana i nastavnog plana institucije.

Davanje adekvatne podrške nastavnicima i učenicima za podsticanje i uključivanje kompetencija za demokratsku kulturu u nastavu i učenje.

Stvaranje novih, ili razvijanje postojećih, demokratskih i participativnih struktura i procedura kako bi se osigurala demokratska kultura škole. Učenički parlament, projektni timovi, savet roditelja, i sl.

Identifikovanje i katalogiziranje programskih sadrzaja koji podstiču, ili mogu podsticati demokratsku kulturu u školama.

Identifikovanje i katalogiziranje programskih sadržaja koji podstiču, ili mogu podsticati demokratsku kulturu u školama, a koji se mogu obrađivati **međupredmetno**.

Izrada sopstvenih planova aktivnosti na podsticanju demokratske kulture.

Podsticanje aktivnosti na međupredmetnom povezivanju *i peerlearning*-a.

Podsticanje saradnje i razmene iskustava sa drugim školama.

Na nivou učionice, stvaranje demokratske klime za učenje.

Primena odgovarajuće pedagogije i metodologije nastave koja poštuje demokratske vrednosti i zasnovana je na eksplicitnoj teoriji učenja pogodnoj za sve učenike.

Primena pedagoških pristupa i metoda koje podstiču učenike da se aktivno uključe u učenje putem iskustva, u samostalno rešavanje problema i suočavanje sa izazovima, u analizu, upoređivanje, promišljanje i razvijanje saradnje – poput kooperativnog učenja, projektne nastave, i sl.

Ohrabrivanje učenika da aktivno učestvuju u donošenju odluka o sopstvenom učenju.

Identifikovanje programskih sadržaja koji podstiču, ili mogu podsticati demokratsku kulturu u skolama i obrađivati ih nekom od primerenih interaktivnih metoda učenja koje i same po sebi doprinose razvoju kompetencija za demokratsku kulturu.

Identifikovanje programskih sadržaja koji podstiču, ili mogu podsticati demokratsku kulturu u školama koji se mogu obrađivati **međupredmetno** i realizovati ih nekom od primerenih interaktivnih metoda učenja koje i same po sebi doprinose razvoju kompetencija za demokratsku kulturu.

Integrisanje vrednovanja nastave i učenja, koji su međusobno povezani i dele isto obrazloženje, uzimajući u obzir i koristeći kompetencije za demokratsku kulturu.

Na ličnom nivou neprestano raditi na ličnom sučnom usavršavanju, te usvajanju znanja i razvijanju veština i stavova iz domena kompetentnosti za demokratsku kulturu.

Pratiti razvoj nauke i savremenih društvenih tokova u cilju organizovanja obrazovnog procesa u skladu sa zahtevima društva i vremena.

Identifikovati u svojim programima sadržaje koji podstiču, ili mogu podsticati demokratsku kulturu u školama i obrađivati ih nekom od primerenih interaktivnih metoda učenja koje i same po sebi doprinose razvoju kompetencija za demokratsku kulturu.

I sami biti oličenje i uzor principa demokratske kulture koje zagovarate.

6 SMERNICE ZA PODSTICANJE RAZVOJA DEMOKRATSKE KULTURE U OBRAZOVANJU

ZAKLJUČCI I PREPORUKE KREATORIMA OBRAZOVNIH POLITIKA[40]

6.1 Zaključci

Model kompetencija za demokratsku kulturu moćan je instrument čije će uvođenje u nastavne sadržaje omogućiti njihovo osavremenjavanje po meri zahteva modernog demokratskog društva i meri zahteva obrazovanja za 21. vek. A od suštinskog je značaja da

[40] Zaključci i preporuke nastali su na osnovu uvida u obrazovnu legislativu Republike Srbije, potom na osnovu iskustava, zaključaka i preporuka učesnika u implementaciji projekta „Podsticanje demokratske kulture u školama" dobijenih kroz njihove akcione planove i upitnike (Aneksi I i II), kroz intervjue sa rukovodiocima u obrazovanju, i na osnovu projektnih publikacija Saveta Evrope *Competences for Democratic Culture*, volume I, i *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, volumes II and III.

se deca i mladi opreme vrednostima, stavovima, veštinama i kritičkim promišljanjem koji su neophodni za njihov budući život ili kao individuama ili kao članovima društva.

Model kompetencija za demokratsku kulturu (KDK/CDC) može da doprinese razvoju inovativnog i kreativnog potencijala, ako se kompetencije koje se razvijaju u okviru rednovnih školskih nastavnih predmeta dopune kompetencijama koje razvijaju usvajanje demokratske kulture.

Kompetencije za demokratsku kulturu mogu se razvijati kao deo glavnih školskih aktivnosti i u okviru sadržaja svih školskih predmeta. Nije neophodno da nastavnici odustaju od onog što već rade, ali se pozivaju da razmisle o obogaćivanju svoje prakse uključivanjem kompetencija za demokratsku kulturu u svoju nastavu, po modelu razrađenom i ovim projektom i u skladu sa aktivnostima i preporukama Saveta Evrope.

Model kompetencija za demokratsku kulturu može se koristiti za projektovanje i razvoj novog kurikuluma ili reforme postojećeg kurikuluma u obrazovanju.

Model kompetencija za demokratsku kulturu može se koristiti za planiranje i analizu i reviziju postojećih nastavnih planova i njihove implementacije, pogotovo obrazovnih ishoda koje takvi planovi projektuju. Očekivani ishodi učenja mogu se upoređivati sa deskriptorima kompentencija i njima odgovarajućim manifestacijama/ponašanjima. Deskriptori kompentencija mogu se koristiti u formalnom ili neformalnom vrednovanju da bi se verifikovali postignuti ishodi učenja.[41]

Pored korišćenja sa postojećim kurikulumom, Model kompetencija za demokratsku kulturu može se koristiti da se odrede komponenete i očekivani ishodi učenja novog kurikuluma sa poklanjanjem odgovarajuće pažnje implementaciji i vrednovanju.[42]

Ciljevi i osnove kurikuluma obogaćenog Modelom kompetencija za demokratsku kulturu naglašavaju važnost da se deca i mladi obrazuju da žive u ravnopravnom i poštovanjem ispunjenom suživotu u demokratskom društvu.

Kompetencije za demokratsku kulturu mogu se povezati sa svim predmetnim oblastima preko posebnih podgrupa kompetencija koje su relevantne za pojedine oblasti. Okvir

[41] Vidi: *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, Vol.3, pp.12-13
[42] Vidi: Ibid, p.13

kompetencija za demokratsku kulturu, može se tako koristiti da se odaberu relevantne kompetencije za demokratsku kulturu i da se integrišu sa kompetencijama specifičnim za pojedine predmete, i tako formiraju klasteri/skupine kompetencija za demokratsku kulturu i predmetno specifičnih kompetencija. To omogućava da se kompetencije za demokratsku kulturu eksplicitno uključe u nacrt i izradu/razradu kurikuluma čak i kada građanskog vaspitanja u njemu nema u vidu posebnih elemenata (predmeta, modula).

Skupine kompetencija mogu se navesti u programima individualnih predmeta, a mogu se uneti i u definicije opšte misije institucija. Nije neophodno definisati utvrđene odabrane skupine, već samo navesti listu opštih principa, po mogućnosti propraćenih primerima, koja će omogućiti nastavnicima da preuzmu odgovornost i formiranje skupine kompetencija prilagođavaju svom kontekstu i potrebama učenika.

U Okviru kompetencija za demokratsku kulturu formulisani su deskriptori za svih dvadeset kompetencija. Ti deskriptori predstavljaju skup pozitivnih opisa vidljivog ponašanja koje je indikator da je osoba dostigla određeni nivo napretka u specifičnoj kompetenciji. **Za formulaciju deskriptora korišćen je jezik „ishoda učenja".** To znaci da se oni mogu koristiti ne samo u svrhu vrednovanja već i za izradu kurikuluma i u svrhu pedagoškog planiranja, i tako pomoći da se postigne koherentnost.[43]

Deskriptori stepena kompetentnosti koji su razvijeni u Okviru kompetencija za demokratsku kulturu mogu se, takođe, koristiti kao kriterijumi vrednovanja.
Deskriptori stepena kompetentnosti koji su razvijeni u Okviru kompetencija za demokratsku kulturu mogu se, takođe, koristiti da se formulišu opšti kriterijumi za vrednovanje učenika.

Deskriptore kompetencija za demokratsku kulturu treba koristiti za vrednovanje stepena kompetentnosti i progresa učenika.

Deskriptori se mogu koristiti i za sistematizaciju vrednovanja.
Značajno je da znanje, veštine i kompetencije koje ne spadaju u užu predmetnu oblast ne budu zanemarene. Primenom modela kompetencija za demokratsku kulturu znači da ovi izazovi nisu prepušteni samo specifičnim predmetima (kao što su građansko vaspitanje, istorija, etika). Nasuprot, pristup koji se zagovara u okviru modela kompetencija za

[43] Vidi: *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, Vol.3, p.65

demokratsku kulturu mora se primeniti kao transverzalna dimenzija u obrazovanju i obuci budućih nastavnika, kao i postojećih kroz *in*-servis obuku.

Uspeh inkluzivnih obrazovnih aktivnosti koje teže da se bave vrednostima i razvijaju stavove, veštine i znanje i kritičko razumevanje demokratske kulture zavisiće od toga koliko će uspešno nastavnici planirati i razvijati takve obrazovne aktivnosti i prilagođavati ih svojim potrebama i potrebama njihovih učenika. Upravo iz tog razloga **neophodna je kontinuirana obuka nastavnika.**

Okvir kompetencija za demokratsku kulturu bio bi puka teorija bez primereno obrazovanih i obučenih nastavnika; nastavnici su jedini koji ga mogu implementirati kroz obrazovni proces. Okvir zapravo nije namenjen samo učenicima u školama već je neophodan i u inicijalnoj pripremi budućih nastavnika i u njihovom stručnom razvoju. Neophodno je da se u školama primenjuju odgovarajući pedagoški principi i nastavna metodologija koja uvažava demokratske vrednosti i koja je zasnovana na eksplicitnoj teoriji učenja primerenoj svim učenicima.

Kompetencije za demokratsku kulturu mogu biti poseban školski predmet ili kurs, mogu se ugraditi u programe raznih školskih predmeta ili kao međupredmetna tema, a na isti način mogu biti i deo akademskih programa.

Sam početak implementiranja i razvoja kompetencija za demokratsku kulturu u obrazovanju jeste motivisani, primereno podržani i dobro obučeni nastavnik na svim nivoima obrazovanja, uključujući i edukatore nastavnika u institucijama za obrazovanje nastavnika.

Razvoj kompetencija za demokratsku kulturu i interkulturološki dijalog trebalo bi uključiti u opštu misiju svih obrazovnih institucija.

6.2 Preporuke

Da bi se školi u potpunosti omogućila njoj specifična funkcija svetionika i nosioca društvenih promena, a u skladu sa aktivnostima i preporukama Saveta Evrope, operacionalizovanih i kroz tekući projekat i na osnovu toga iskustva, donosiocima obrazovnih politika u obrazovanju preporučuje se sledeće:

6.2.1 Kratkoročne aktivnosti

a. Razvoj kompetencija za demokratsku kulturu i interkulturološki dijalog uključiti u opštu misiju svih obrazovnih institucija
b. Da se izrade novi, ili razviju postojeći, demokratski i participatorni sadržaji i metode da bi se obezbedilo usvajanje demokratske kulture kroz sve obrazovne institucije
c. Od izuzetne je važnosti da se predmet Građansko vaspitanje (obrazovanje za demokratsku kulturu) izdigne iznad statusa manje značajnog predmeta u obrazovanju
d. Da se izvrši revizija postojećeg propisanog kurikuluma da bi se identifikovale postojeće demokratske i građanske kompetencije, pri čemu, kao instrument za njihovo razvijanje, ili, gde je neophodno, da se izmeni postojeći kurikulum, da se upotrebe kompetencije za demokratsku kulturu
e. Postaviti demokratiju i demokratsku kulturu u središte ciljeva obrazovanja i propisanog kurikuluma
f. **Kao prvi korak za sistematsku integraciju Okvira kompetencija za demokratsku kulturu u kurikulume predlaže se da se usvojeni, validirani i gradirani deskriptori kompentencija demokratske kulture, koji korespondiraju grupama kompetencija, i koji su formulisani jezikom/terminologijom ishoda učenja, integrišu sa ishodima učenja i tako uvedu kao reference za određivanje ishoda učenja raznih obrazovnih aktivnosti**
g. Izvršiti reviziju postojećih nacionalnih strategija i odredbi koje se odnose na organizaciju studijskih programa budućih nastavnika u cilju proširivanja i produbljivanja kompentencija u oblasti kompetencija za demokratsku kulturu
h. Pripremiti akcioni plan za implementaciju Okvira kompetencija za demokratsku kulturu u nacionalnom obrazovnom sistemu, sa posebnom pažnjom posvećenom inicijalnom i *in*-servis obrazovanju nastavnika
i. Odrediti/uvesti kao obavezu da ovladavanje kompetencijama za demokratsku kulturu bude integralni deo inicijalne obuke nastavnika, kao i njihovog stručnog razvoja
j. Preporučuje se da se integracija i aplikacija modela kompentencija za demokratsku kulturu konzistentno uključe u obrazovanje i obuku, u inicijalno obrazovanje

nastavnika i u programe njihovog stručnog razvoja. Ključnu ulogu u tome da imaju institucije inicijalnog i *in*-servis obrazovanja i programi stručnog razvoja

k. Da bi se obezbedila održivost nastave Građanskog vaspitanja, a time i sadržaja koji podstiču razvoj kompetencija za demokratsku kulturu, preporučuje se **organizovanje formalne obuke** budućih nastavnika, ili edukatorima koji su već u nastavnom procesu, **kroz studijske programe kratkog ciklusa**

l. pripremiti **materijale i priručnike** za nastavnike za implementaciju kompetencija za demokratsku kulturu

m. izraditi **priručnike namenjene za rad sa roditeljima** i učenicima koji će podržati **jačanje kompetencija zaposlenih** za primenu kompetencija za demokratsku kulturu

n. nastaviti sa podizanjem kompetencija za demokratsku kulturu nastavnika kroz programe **stručnog usavršavanja**

o. U saradnji sa Savetom Evrope nastaviti implementaciju projekta „Podsticanje demokratske kulture u školama".

6.2.2 Dugoročne aktivnosti

Da se pokrene organizovanje raznih oblika aktivnosti vezanih za razvoj kompetencija za demokratsku kulturu **na visokoobrazovnim institucijama za inicijalno obrazovanje nastavnika**:

a. organizovanje i pružanje in-servis specijalističkih kurseva za nastavnike u školama, na relevantan način osmišljene za nastavnike društvenih nauka i predmeta iz drugih oblasti, i za različite obrazovne nivoe

b. integrisanje i uvođenje neophodnih elemenata/tema u programe inicijalnih studija koji već postoje

c. da bi se obezbedila održivost nastave Građanskog vaspitanja, a time i sadržaja koji podstiču razvoj kompetencija za demokratsku kulturu, preporučuje se **organizovanje specijalizacije**, ili **master studija** namenjenih budućim nastavnicima, ili edukatorima koji su već u nastavnom procesu. Takva specijalizacija ne postoji ni na jednom univerzitetu u Republici Srbiji, a ni u širem okruženju

d. promovisanje tema relevantnih za razvoj kompetencija za demokratsku kulturu na nivou **doktorskih studija** nauka vezanih za obrazovanje nastavnika.

7 IZVORI/ LITERATURA

1) *Competences for Democratic Culture*, Council of Europe Publishing, 2016
2) *Curriculum Development and Review for Democratic Citizenship and Human Rights Education*, Prepared by Felisa Tibbitts for UNESCO, the Council of Europe, the OSCE Office, 2015
3) *Četvrti izveštaj o praćenju implementacije Akcionog plana za primenu strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018*. godine. Kancelarija za ljudska i manjinska prava, 2018
4) *Demokratska kultura u akciji – Demokratske kompetencije u digitalnom dobu*. Strateški dokument razvijen uz učešće Jermenije, Belorusije, Bugarske, Hrvatske, Češke, Rumunije i Srbije u okviru EU/SE programa i projekta Saveta Evrope „Ljudska prava i demokratija u akciji", http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/09/Razvijanje-kompetencija-za-demokratsku-kulturu-u-digitalnom-dobu.pdf, pristupljeno 8. novembra 2018.
5) *Primer aktuelne prakse koji doprinosi razvoju kompetencija demokratske kulture Republike Srbije*. Prilog za EPAN mrežu. Prilog pripremila dr S. Vuković. Savet Evrope 2018
6) Izveštaj Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja o realizaciji AP za sprovođenje SROS do 2020, http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/08/AP-SROS-IZVESTAJ-15jun.pdf, pristupljeno 12. novembra 2018.
7) *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, volume II, Descriptors of *Competences for Democratic Culture*, Council of Europe Publishing, 2018
8) *Reference Framework of Competences for Democratic Culture*, volume III, Guidance for Implementation, Council of Europe Publishing, 2018
9) „Službeni glasnik RS", broj 19/09
10) „Službeni glasnik RS", Međunarodni ugovori, broj 19/2009
11) „Službeni glasnik RS", broj 42/09
12) „Službeni glasnik RS", Međunarodni ugovori, broj 42/09
13) „Službeni glasnik RS", Međunarodni ugovori, broj 1/10

14) „Službeni glasnik RS”, Međunarodni ugovori, broj 1/10
15) „Službeni glasnik RS”, broj 22/09
16) „Službeni glasnik RS”, Međunarodni ugovori, broj 1/10
17) „Službeni glasnik RS”, Međunarodni ugovori, broj 13/10
18) „Službeni glasnik RS”, Međunarodni ugovori, broj 12/10
19) „Službeni glasnik RS”, Međunarodni ugovori, broj 1/11
20) „Službeni glasnik RS”, Međunarodni ugovori, broj 8/2011
21) „Službeni glasnik RS", broj 88/2017
22) „Službeni glasnik RS", broj 65/18

Konsultovane baze podataka:

1) http://www.ljudskaprava.gov.rs/
2) http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2017/06/Obrazovanje-nacionalnih-manjina-1.pdf
3) http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2016/07/Analiza-primene-afirmativnih-mera-u-oblasti-obrazovanja-Roma-i-Romkinja-i-preporuke-za-unapredjenje-mera.pdf

8 ANEKSI

8.1 Aneks I - PRIMERI DOBRE PRAKSE

8.1.1 Primer 1. Izbor najtolerantnijeg učenika. Osnovna škola „Radoje Domanović“, Niš

1a

Ovu aktivnost uvrstili smo u svoj akcioni plan u realizaciji projekta „Boje Demokratije“, kako bismo unapredili poštovanje interkulturalnih stavova, razvoj humanog odnosa, razvoj tolerancije i saradnje kao odlike svakodnevnog življenja, kao i odgovornost i spremnost za odlučivanje. Izbor najtolerantnijeg učenika vršimo 2 puta godišnje: na kraju 1.polugodišta i na kraju školske godine. Do sada smo izbor najtolerantnijih učenika vršili samo u starijim razredima (od 5-8). Inicijativa za ovom aktivnošću nastala je u Timu za medijaciju koji se obučava za nenasilno rešavanje konflikta, medijaciju vršnjačkih sukoba, i uspostavljanje adekvatnog razumevanja i saradnje u vršnjačkoj grupi. Tim je sastavljen od po 2 predstavnika svakog odeljenja od 6-8 razreda. Na nivou tima definisali smo kriterijume izbora za najtolerantnijeg učenika. To su sledeći kriterijumi:

1. Komunicira sa svim učenicima i pomaže svim učenicima u odeljenju
2. Inicira proces saradnje među učenicima (u učenju, izvođenju zajedničkih aktivnosti u odeljenju, druženju)
3. Inicira organizaciju humanitarnih aktivnosti (finansiranje izleta, ekskurzija i besplatnih ulaznica, različitih vrsta pomoći) za drugove koji su u stanju potreba.
4. Uživa poverenje u vršnjačkoj grupi
5. Nikada ne izaziva sukobe i pomaže u otkrivanju rizika od vršnjačkih sukoba

Prva faza: napravljena je anketa koja je pored instrukcija za rad imala pobrojane sve kriterijume. Anketa je anonimna. Zadaje se u svakom odeljenju. Zadavanje su uz objašnjenje vršili stručni saradnici ili odeljenske starešine u svakom odeljenju starijih razreda. Učenici pišu svoj predlog za 1 učenika iz svog odeljenja koji bi poneo epitet najtolerantnijeg. Da bi neko bio pobednik treba da ima više od 50% glasova u svom odeljenju. Ukoliko se dogodi da veći broj učenika ima jednak broj glasova, glasanje se ponavlja. Na taj način dobijemo 16 najtolerantnijih učenika (koliko imamo i odeljenja) u starijim razredima.

Druga faza: promocija najtolerantnijih učenika Najtolerantniji učenici dobijaju pohvalnice kao promoteri saradnje i demokratskih vrednosti. Za najtolerantnije u 1. polugodištu pohvalnice se dodeljuju na Svetosavskoj akademiji u školi uz jasno isticanje ciljeva ovakvih izbora i značaja promovisanja ovih vrednosti. Na kraju školske godine pohvalnice se dodeljuju na Vidovdanskoj svečanosti. Imena najtolerantnijih učenika istaknuta su na sajt škole i zvaničnu fejsbuk stranicu. Kako bi bili prepoznatljivi i u vršnjačkom kolektivu na nivou cele škole, kroz zvaničnu Knjigu obaveštenja upoznaju se svi učenici sa njihovim imenima. Sledi izrada panoa sa fotografijama najtolerantnijih učenika koji je izložen u centralnom delu škole. Aktivnosti i dela ovih učenika izlažu se na školskom panou koji nosi naziv „Podvig nedelje i delo meseca“, kako bi dodatno bili istaknuti i promovisani.

Na tribini koja se organizuje povodom Dana tolerancije, a kojoj prisustvuju svi učenici, najtolerantniji učenici detaljno govore o sebi, svojim vrednostima i motivima zašto se tako ponašaju.

Tim za realizaciju projekta „Boje demokratije“

e-mail : info@osrdomanovic.edu.rs 018/254-066
www.osrdomanovic.edu.rs 018/511-030

1b

OŠ „Radoje Domanović“ – Niš Razred i odeljenje _____

Maj 2018.

A N K E T A

Poštovani učenici,

Na inicijativu Tima za medijaciju naše škole, vršimo izbor najtolerantnijeg učenika u odeljenju. Cilj ove aktivnosti je da se promovišu učenici koji su saradljivi, tolerantni i dobronamerni. Zato se bira najtolerantniji učenik u odeljenju. Izbor vršite vi-učenici anonimno, bez potpisivanja na listiću (upisujete samo razred i odeljenje). Da bi neko poneo epitet “najtolerantniji učenik“, treba da ima sledeće osobine:

1. Komunicira sa svim učenicima i pomaže svim učenicima u odeljenju

2. Inicira proces saradnje među učenicima (u učenju, izvođenju zajedničkih aktivnosti u odeljenju, druženju)

3. Inicira organizaciju humanitarnih aktivnosti (finansiranje izleta, ekskurzija i besplatnih ulaznica, različitih vrsta pomoći) za drugove koji su u stanju potreba.

4. Uživa poverenje u vršnjačkoj grupi

5. Nikada ne izaziva sukobe i pomaže u otkrivanju rizika od vršnjačkih sukoba

Treba da napišete ime i prezime samo jednog učenika ili učenice iz odeljenja, zato pre pisanja dobro razmislite.

Za najtolerantnijeg učenika u odeljenju predlažem:----------

Hvala na učešću u anketi

Nakon vašeg glasanja, epitet najtolerantnijeg u odeljenju dobije učenik koji ima više od 50% glasova. Ukoliko više učenika ima jednak broj glasova, ili je broj ispod 50%, glasanje se ponavlja.

8.1.2 Primer 2. Sportsko navijanje „Igre bez granica". Osnovna škola „Žarko Zrenjanin", Banatsko Novo Selo

Kompetencije: veštine za saradnju, znanje i kritičko razumevanje sebe, poštovanje, građanski duh, odgovornost...

Uključeni su svi učenici škole i njihove odeljenjske starešine.

Svako odeljenje, od prvog do osmog razreda, nominuje po dva učenika za direktno učešće u igrama, ostali su navijači.

Svi navijači su podeljeni u tri grupe crvena, plava i bela što se određuje izvlačenjem. Kartice jednako podeljene u tri boje istovremeno izvlače svi predstavnici odeljenja.

Sastavljaju se tri ekipe učenika od kojih svaka broji po devet članova. Svaka ekipa, crvena, plava i bela, je mešovita sastavljena je od učenika od prvog do osmog razreda. Crveni navijači navijaju za crvenu ekipu, plavi za plavu, a beli navijači za belu ekipu. Kako su boje navijača unapred poznate dolaze u boji majica u zavisnosti od toga kojoj navijačkoj grupi-boji pripadaju. Na tribinama sede po grupama. Rekvizite za navijanje prave u školi.

Do samog početka takmičenja, takmičari međusobno ne znaju ko je u kojoj ekipi. Igre se mogu organizovati u sali ili na otvorenom terenu u zavisnosti od mogućnosti i vremenskih uslova. Pre početka takmičenja svi takmičari izlaze na teren, vrši se prozivka po bojama ekipe, oblače se u majice boje ekipe kojoj pripadaju, a zatim staju na određena mesta predviđena za igru. Ispred svake ekipe je sto obeležen papirima u boji crvena, plava, bela. Voditelj najavljuje igru i svaka ekipa određuje za svaku igru drugog takmičara. Svaki od članova tima može učestvovati samo u jednoj igri. Pre samog početka, učesnici se mogu upoznati sa vrstama igara kako bi se shodno sposobnostima međusobno pravilno rasporedili.

Po uzoru na „Igre bez granica" osmišnjeno je devet igara, prilagođenih deci uzrasta osnovne škole, tako da je svaki član ekipe shodno svojim mogućnostima predstavlja svoj tim. Uspeh igrača se procenjuje u zavisnosti od vrste igre, „ko pre" ili „za koliko" - merenje vremena.

1. Izvlačenje novčića magnetom iz čaše vode

2. Nošenje jajeta u kašici po utvrđenoj krivudavoj putanji obeleženoj čunjevima koje obilaze.

3. Slagalica (spojiti sliku od delova)

4. Skakanje u džaku po utrvrđrnoj krivudavoj putanji obeleženoj čunjevima koje obilaze.

5 .Jabuka u činiji sa vodom - bez korišćenja ruku zagristi je i izvaditi iz činije.

6. Pantomima

7. Špagete (ko će više pojesti za 2 min.)

8. Bicikl, poligon

9. Sportski poligon (kolut, klupa, sanduk, koš)

Cilj je da učenici – navijači doprinsu da pozitivna atmosfera sa tribina doprinese još većoj istrajnosti i borbi u postizanju boljeg rezultata njihovih predstavnika – takmičara na terenu. Jedni druge podstiču da svoje aktivnosti sprovode bolje i uverljivije u pozitivnom takmičarskom i navijačkom duhu. Da uzajamno uvažavanje i poštovanje, bez obzira na ishod igre i postignuti rezultat, ima veći značaj i uspeh od onog postignutog na terenu. Shvatanje igre kao zabave svih učenika, a i da je samim učešćem postignut određeni uspeh. Stvaranje pozitivnog stava o navijanju i navijačima, podizanje svesti kod dece i njihovih roditelja da je navijanje podrška, a ne asocijacija za huliganstvo.

8.1.3 Primer 3. Pravljenje Ček listi za praćenje odabranih kompetencija za demokratsku kulturu u nastavnim i vannastavnim aktivnostima i njihova upotreba u analizi časa srpskog jezika. Osnovna škola „Veljko Dugošević“, Turija

U cilju razvijanja demokratskih kompetencija u nastavi i vannastavnim aktivnostima napravili smo plan održavanja časova. Plan je sačinjen na početku školske godine i sadrži ime i prezime nastavnika, nastavni predmet, nastavnu jedinicu, vreme realizacije i odabrane kompetencije.

Časovi su analizirani na Stručnim većima i uočeno je da su potrebne bliže smernice, šta posmatrati tokom realizacije časova i kako uočiti demokratske kompetencije. Takođe je to bilo potrebno i da bi olakšali nastavnicima pripremu za takve časove. Na osnovu analize realizovanih časova Tim je došao na ideju da sačini ček lisu za tri demokratske kompetencije: **vrednovanje ljudskog dostojanstva i ljudskih prava, veštine za saradnju i znanje i kritičko razumevanje sebe**.

Ček lista sadrži naziv škole, ime i prezime nastavnika koji realizuje čas i nastavnika koji prisustvuje času, nastavni predmet, naziv nastavne jedinice , razred i odeljenje i datum realizacije i sledeće kolone: kompetencija, indikator, procena, primer ponašanja i preporuka. **Ček listama obuhvatili smo kompetencije i u okviru svake razvili određeni broj indikatora za učenike i nastavnike**. Pošto se razlikuju aktivnosti učenika i nastavnika na času razvili smo posebne indikatore kojima će se vrednovati aktivnosti nastavnika i aktivnosti učenika (na primer: nastavnik podstiče veštine za saradnju, a učenici razvijaju veštine za saradnju na času). Procena prisutnosti svakog indikatora meri se na skali od jedan do četiri. Za svaki ocenjeni indikator treba navesti primer ponašanja koji ga ilustruje. U koloni ,,preporuka“ navodi se šta je bilo dobro kao i predlog šta bi moglo biti bolje i drugačije.

Nakon održanog časa vrši se analiza časa. Analizi prisustvuju svi nastavnici koji su prisustvovali času. Upoređivanjem dobijenih procena i zapisanih primera ponašanja utvrđuje

se u kojoj meri su indikatori ostvareni i da li su svi prisutni uočili isto. Procenjuje se da li su primeri ponašanja i aktivnosti učenika i nastavnika adekvatno procenjeni na skali od jedan do četiri. Nakon izvršene anallize slede preporuke i smernice koje mogu biti od pomoći za pripremu i realizaciju narednih časova.

Ovakvim načinom vrednovanja časa moguće je proceniti prisutnost indikatora demokratskih kompetencija na časovima u različitim nastavnim predmetima i oblastima i vannastavnim aktivnostima. Na osnovu preporuka i istaknutih primera nastavnici dobijaju jasniju sliku kako mogu primeniti ove indikatore u planiranju i realizaciji svojih časova bez obzira o kom se nastavnom predmetu ili oblasti radi.

3a Analiza časa srpskog jezika

Održan je čas srpskog jezika u 6.razredu. Nastavna jedinica je **obrada književnog dela „Dečaci Pavlove ulice“ Ferenca Molnara.** Cilj časa je analiziranje postupaka i osobina likova u romanu, **aktivno učešće u aktivnostima i razvijanje saradnje, razvijanje demokratskih kompetencija – empatija, tolerancija, vrednovanje kulturne raznolikosti, odgovornost, veštine za saradnju i rešavanje sukoba, znanje i kritičko razumevanje sebe.** Času je prisustovalo dvoje nastavnika, pedagog i direktor škole. Čas je posmatran na osnovu ček liste koju smo sami osmislili za praćenje demokratskih kompetancija. Nakon časa data je povratna informacija nastavniku i izvršena je uporedna analiza ček lista. Uočeno je sledeće:

1. Kompetencija 1.1. – nastavnik podstiče veštine za saradnju
   Prisutna je većina indikatora, ali prisutni nastavnici su se složili da je u potpunosti ostvaren indikator 1.1.3. Nastavnik podsiče kolektivne napore u razjašnjavanju pojmova, analiziranju tema i aktivnosti. Nastavnik je prikazao učenicima rečnik tolerancije u kojem su objašnjeni njima nepoznati pojmovi i motivisao ih da osmisle drugačiji kraj romana tako što će sukob dečaka Pavlove ulice i crvenokošuljaša rešiti putem medijacije.
2. Kompetencija 1.2. – učenici razvijaju veština za saradnju
   Prisutna je većina indikatora, ali prisutni nastavnici su se složili da je u potpunosti ostvaren indikator 1.2.5. učenici se prilagođavaju potrebama i tempu rada drugih učenika i pomažu učenicima koji imaju određenih poteškoća. Ostavljeno je učenicima da se sami dogovore oko zaduženja u grupi i uključe drugaricu koja radi po IOP-u. Pomažu joj da uradi zadatke prilagođene njenim potrebama.
   Pošto je većina indikatora ostvareno u okviru kompetencije veštine za saradnju, nije bilo preporuka.
3. Kompetencija 2.1. – nastavnik kod učenika razvija vrednovanja ljudskih prava i dostojanstva. Prisutna je većina indikatora, ali prisutni nastavnici su se složili da je u potpunosti ostvaren indikator 2.1.4. Nastavnik daje podjednake šanse svim učenicima za iznaošenje mišljenja. Na osnovu urađenih zadatka nastavnik podstiče diskusiju kako bi svaki učenik izneo svoje mišljenje i stavove i uporedio ih sa stavovima grupe.

4. Kompetencija 2.2. – učenici razvijaju vrednovanje ljudskih prava i dostojanstva. Ostvaren je indikator 2.2.3 učenici imaju pravo da izraze svoje mišljene, diskutuju i komentarišu, zato što je usklađen sa indikatorom 2.1.4 opisan u prethodnom poglavlju. Prisutni nastavnici nisu se usaglasili u kojoj meri je prisutan indikator 2.2.5. Učenici poznaju svoja prava i obaveze i postupaju u skladu sa njima jer nisu bili sigurni na šta se konkretno odnosi.
5. Kompetencija 3.1. – nastavnik kod učenika razvija znanje i kritičko razumevanje sebe. Prisutna je većina indikatora, ali prisutni nastavnici su se složili da je u potpunosti ostvaren indikator 3.1.3. nastavnik motiviše učenike da samokritički ocenjuju svoj rad. Nastavnik je podelio listiće za samoevaluaciju i rekao učenicima da je anketiranje anonimno i da mogu slobodno da iskreno procene svoj rad.
6. Kompetencija 3.2. – učenici razvijaju znanje i kritičko razumevanje sebe. Prisutna je većina indikatora, ali prisutni nastavnici su se složili da je upotpunosti ostvaren indikator 3.2.3. učenici su motivisan da znaju o drugim kulturama. Nastavnik je na početku časa pitao učenike šta znaju o mađarskoj kulturi, ali učenici nisu znali mnogo toga. Zatim su odgledli kratku prezentaciju o Mađarskoj koja ih je zainteresovala da pronađu na interentu još zanimljivosti o ovoj zemlji.
7. Iako je većina indikatora ostvarena, a time i prepoznate demokratske kompetencije, dat je predlog, pošto su učenici na času upoznati sa medijacijom, da se diskutuje o tome kako medijaciju mogu primeniti u drugim situacijama u njihovom okruženju. Samim tim bi bio ostvaren indikaotr 3.1.5. nastavnik razvija svest kod učenika da njihovi stavovovi postupci i uverenja imaju uticaja na širu zajednicu.

8.1.4 Primer 4. Kooperativno učenje – Dve „tajne“ uspeha, Požarevačka Gimnazija

Uloga kooperativnog učenja u razvijanju i unapređivanju kompetencija za demokratsku kulturu

Kooperativno ili saradničko učenje je naziv za proces postupaka u nastavi kojim se učenice/učenici u isto vreme osposobljavaju za **timski rad, kritičko mišljenje, unapređivanje stavova o demokratskim vrednostima,** savladavaju ključne kompetencije i gradivo iz nekoliko školskih predmeta. Zasnovano je na formiranju tima ili timova učenica/učenika koji su usmereni na savladavanje unapred utvrđenih ishoda u nastavi. Ishode može da postavi nastavnica/nastavnik samostalno ili (bolje) u saradnju sa učenicama/učenicima.

Principi kooperativnog učenja su:

Pozitivna zavisnost ili upućenostučenica/učenika jednih na druge kako bi savladali gradivo. Aktivnosti bi trebalo organizovati tako da učenice/učenici ne mogu da ih realizuju bez međusobne saradnje.

Lična odgovornost koja je u ovom slučaju sistem rehumanizacije obrazovanja. Aktivnosti bi trebalo da budu prilagođene sklonostima, sposobnostima, temperamentima i željama svih učenica/učenika kako bi se lična odgovornost moga aktuelizovati.

Ujednačena participacija u aktivnostima kako bi se postigla inkluzivnost pristupa. Ovo se obično postiže podelom uloga i navikavanjem na obavljanje određene uloge. Proces učenja treba voditi tako da podstiče i promoviše ujednačeno aktivno učešće svih učenica/učenika.

Simultana interakcija je postupak u organizaciji aktivnosti tako da se smenjuje što više razlitih inetrakcija između različitih učenica/učenika.

Kooperativno učenje može se realizovati kroz frontalni, grupni ili rad u parovima. Iako se neretko meša sa grupnim radom, ne treba zaboraviti da je grupni rad samo oblik nastavnog rada, dok je kooperativno učenje metoda.

Naravno, iako se čini očiglednim, smatram da će biti od koristi ako navedemo kako kooperativno učenje unapređuje **kompetencije za demokratsku kulturu**.

Vrednost koja se neposredno razvija kroz kooperativno učenje je vrednovanje demokratije, pravde, poštenja i jednakosti. Učenice/učenici brzo iskuse da bez ovih vrednosti ne mogu da realizuju svoj rad i završe zadatak. U multikulturalnoj sredini razviće se i ostale vrednosti, a ako upravo te dve vrednosti postavimo kao cilj nastavnog časa ne možemo promašiti.

Stavovi koji će se sigurno razviti su poštovanje (preko priuncipa pozitivne međuzavisnosti), odgovornost i samoefikasnost (preko principa lične odgovornosti i principa simultane interakcije).

Veštine koje razvija kooperativno učenje (ili, kako ja više volim da kažem, veštine bez kojih saradnja nije moguća, pa ni saradničko učenje) su veštine za saradnju (očigledno), fleksibinlost i prilgodljivost (zbog neophodnosti rada u timu, simultane interakcije i ujednačene participacije), veštine slušanja i opažanja (kako bi uopšte došlo do prave interakcije). Iskustvo govori da se razvijaju i ostale veštine, posebno ako naučimo učenike da insistiraju na njima.

Znanje i kritičko razumevanje sebe i sveta se razvijaju u kooperativnom učenju zato što su učenice/učenici „prepušteni“ zadatku i jedni drugima.

Nekome bi sve ovo moglo da izgleda kao spisak lepih želja, ali višegodišnje iskustvo u Požarevačkoj gimnaziji, kao i u radnim grupama Saveta Evrope govori o realno dostižnim ciljevima.

Na kraju ovog teksta otkrićemo vam **dve „tajne“ uspeha.**

Prvo, počnite sa malim grupama (3 učenice/učenka). Manji je broj interakcija, ali i manja šansa za marginalizaciju. Polako povećavajte grupe kada procenite da su se određene kompetencije razvile dok ne ostvarite kooperaciju celog odeljeja. Imajte strpljenja, bićete bogato nagrađeni...

Drugo, učestvujte u aktivnostima i igrajte se sa svojim učenicima/učenicama. Igra je ozbiljna stvar koje ispunjava sve principe kooperativnog učenja, a i najbolji način učenja. Uvek učestvujte u aktivnostima, tako će vas učenice/učenici doživeti kao deo svog tima...

8.2 Aneks II

Projekat „Podsticanje demokratske kulture u školama” u Srbiji

Project „Fostering a Democratic School Culture” in Serbia

Upitnik za učesnike u Projektu

Upitnik se odnosi na vaše iskustvo kao učesnika u projektu i na vaše mišljenje/ocenu implementacije kompetencija za demokratsku kulturu u vašoj i drugim pilot školama u Srbiji. Vaši odgovori biće dragoceni za dalje planiranje aktivnosti i predloga za razvoj obrazovnih politika u ovom području.

1. Zašto smatrate da je potrebno unapredjivati demokratsku kulturu u školama?

---

2. Šta vidite kao ishode vaših aktivnosti na projektu?

3.Šta smatrate da je nedostajalo kao politika/praksa u dosadašnjem vidu obrazovnog procesa u pogledu kompetencija za demokratsku kulturu (CDC)?

---

4. Šta je potrebno unapređivati u obrazovnom sistemu u pogledu razvoja **postojećih** kompetencija za demokratsku kulturu?

---

5. Koji su vam bili izazovi/prepreke u dosadašnjoj implementaciji projekta?

---

6. Šta vam je bilo od velike pomoći/podrška u dosadašnjem radu na implementaciji projekta?

---

7. Kako učenici prihvataju projektne aktivnosti?

---

8. Šta je vama najinteresantnije od aktivnosti na implementaciji projekta?

---

9. Šta biste preporučili kao važan sadržaj/aktivnost u daljem radu na kompetencijama za demokratsku kulturu?

---

10. O kojem aspektu kulturoloških kompetencija bi želeli da imate dodatnu obuku?

---

11. Na osnovu vašeg dosadašnjeg iskustva, koji bi, po vama, bio najefikasniji način implementacije obrazovanja za demokratsku kulturu u školama?

---

12. Vaša preporuka kreatorima obrazovnih politika:

8.3 Aneks III

Projekat „Podsticanje demokratske kulture u školama” u Srbiji

Project „Fostering a Democratic School Culture" in Serbia

Upitnik za kreatore obrazovnih politika/rukovodioce u obrazovnim institucijama

Upitnik se odnosi na vaše mišljenje/ocenu projekta „Podsticanje demokratske kulture u školama u Srbiji“. Vaši odgovori biće dragoceni za dalje planiranje aktivnosti i predloga za razvoj obrazovnih politika u ovom području.

1. Zašto smatrate da je potrebno unapredjivati demokratsku kulturu u školama?

---

2. Šta vidite kao ishode ovog projekta?

---

3. Iznesite vaše mišljenje o tome u kom bi pravcu trebalo unapređivati obrazovnu politiku u pogledu kompetencija za demokratsku kulturu (CDC)?

---

4. Koja područja u društvenim odnosima, koja se reflektuju i kroz obrazovni proces, smatrate oblastima na koje treba intenzivnije uticati kroz obrazovanje?

---

5. Čime ste do sada podržali realizaciju Projekta i kako planirate da to dalje radite?

SRP

Savet Evrope je vodeća organizacija za ljudska prava na kontinentu. Ima 47 država članica od kojih su 28 članice Evropske unije. Sve zemlje članice Saveta Evrope potpisale su Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, sačinjenu u cilju zaštite ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Evropski sud za ljudska prava vrši nadzor nad primenom Konvencije u državama članicama.

www.coe.int

Zemlje članice Evropske unije su odlučile da udruže svoja znanja, resurse i sudbine. Zajedno su izgradile stabilno okruženje, demokratiju i održivi razvoj zadržavajući kulturnu raznolikost, toleranciju i individualne slobode. Evropska unija je posvećena deljenju svojih dostignuća i vrednosti sa zemljama i narodima van svojih granica.

www.europa.eu

Ovaj dokument je pripremljen u okviru Zajedničkog projekta Evropske unije i Saveta Evrope „Podsticanje demokratske kulture u školama”, koji se sprovodi uz finansijsku pomoć Evropske unije i Saveta Evrope. Stavovi izraženi u ovom dokumentu ni u kom slučaju ne odražavaju zvanično mišljenje Evropske unije ili Saveta Evrope.

Horizontal Facility for Western Balkans and Turkey

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe